

Σε ένα πλαίσιο αλλαγών στη διοίκηση και τα αναλυτικά προγράμματα, καθώς και δύσκολων οικονομικών συνθηκών, η εκπαιδευτική έρευνα κατά το πρόσφατο παρελθόν έχει κάνει κάτι παραπάνω από το να υπερασπίζεται τον εαυτό της, και έχει συμβάλει πολύ σε όλο το φάσμα της εκπαίδευσης. Παρότι απέχουμε ακόμα από το σημείο που δε θα χρειάζεται πια να καταγράφουμε την πτώση του κάθε μήλου, —όπως το έθεσε ο Peter Medawar μιλώντας για την ανάγκη να απαλλαγεί σταδιακά η επιστήμη από το βάρος των μοναδικών περιπτώσεων, και ως εκ τούτου να διατυπώσει πιο γενικές προτάσεις με ευρύτερη εξηγητική δύναμη— αυτό δε χρειάζεται να μας αποτρέψει από το να συνεχίζουμε αυτή την αναζήτηση με περισσή ζωτικότητα. Έτσι, η εκπαιδευτική έρευνα θα εξακολουθεί να παίζει έναν κεντρικό ρόλο στο να φωτίζει όλες τις πλευρές της μαθησιακής διαδικασίας, καθώς προχωράμε προς την επόμενη χιλιετηρίδα. Ελπίζουμε ότι η τέταρτη έκδοση της *Μεθοδολογίας Εκπαιδευτικής Έρευνας* θα έχει ένα μικρό μερίδιο σε αυτή την προσπάθεια.

L.C.-L.M.

1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ¹

Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

Το ενδιαφέρον ανδρών και γυναικών να καταπιαστούν με το περιβάλλον τους και να κατανοήσουν τη φύση των φαινομένων που αυτό παρουσιάζει στις αισθήσεις τους έχει ξεκινήσει από πολύ παλιά. Τα μέσα με τα οποία επιχειρούν να πραγματοποιήσουν αυτούς τους σκοπούς μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις γενικές κατηγορίες: εμπειρία, λογική σκέψη και έρευνα². Αυτές οι κατηγορίες όχι μόνο δεν είναι ανεξάρτητες και αλληλοαποκλειόμενες, αλλά, αντίθετα, πρέπει να εκληφθούν ως συμπληρωματικές και αλληλοεπικαλυπτόμενες, γνωρίσματα που είναι πιο εμφανή εκεί όπου αναζητούνται λύσεις στα περίπλοκα σύγχρονα προβλήματα.

Η πρώτη από αυτές τις κατηγορίες, η εμπειρία, συμπεριλαμβάνει με τη σειρά της έναν αριθμό πηγών πληροφόρησης, τις οποίες μπορεί κάποιος να επικαλεστεί σε μία περίπτωση επίλυσης προβλήματος. Αυτή που είναι πιο άμεσα προσιτή για όλους τους ανθρώπους, παιδιά και ενήλικους, είναι η προσωπική εμπειρία: έτσι, οι άνθρωποι μπορούν να αξιοποιήσουν το δικό τους ατομικά συσσωρευμένο σώμα γνώσεων και δεξιοτήτων, το οποίο προέρχεται από συναναστροφές και γνωριμία με γεγονότα και περιστατικά μέσα στο περιβάλλον τους — ένα παιδί επιδιορθώνει μία βλάβη σε σαμπρέλα ποδηλάτου γρήγορα και αποτελεσματικά επειδή το έχει κάνει αρκετές φορές στο παρελθόν· μία ενήλικη προβλέπει τα προβλήματα και τις δυσκολίες της αγοράς ενός σπιτιού επειδή έχει ήδη υποστεί αυτές τις διαδικασίες. Στην περίπτωση που οι λύσεις των προβλημάτων βρίσκονται σαφώς πέρα από αυτό το σώμα προσωπικής γνώσης, οι άνθρωποι μπορεί να κάνουν χρήση της ευρύτερης ή διαφορετικής πείρας άλλων, συνήθως μεγαλύτερων σε ηλικία ανθρώπων του στενού τους περιβάλλοντος — ένα παιδί απευθύνεται στο γονιό ή στο δάσκαλο· ένας ενήλικος συμβουλευεται ένα φίλο ή ένα συνάδελφο· ένας τοπικός μάνατζερ τηλεφωνεί στον επόπτη της περιοχής. Διαφορετικά, όταν αυτές οι πηγές δεν επαρκούν, οι άνθρωποι

1. Τμήματα αυτού του κεφαλαίου προέρχονται από το βιβλίο *Perspectives on Classrooms and Schools* των συγγραφέων αυτού εδώ του βιβλίου, με την άδεια των Holt, Rinehart και Winston.
2. Mouly, G.J., *Educational Research: the Art and Science of Investigation* (Allyn and Bacon, Boston, 1978).

μπορεί να αναζητήσουν πηγές πέρα από το στενό τους κύκλο, τις οποίες μπορούμε να ονομάσουμε πηγές με κύρος. Είτε είναι ριζωμένες στο παρελθόν είτε είναι σε μεγάλο βαθμό τμήμα του παρόντος, αυτές μπορεί να περιλαμβάνουν αναγνωρισμένους ειδικούς σε συγκεκριμένα πεδία – έναν δρα Srock για την ανατροφή των παιδιών, για παράδειγμα· μία προσωπικότητα ή έναν ηγέτη, όπως σε μία θρησκευτική κοινότητα· ή μία πηγή-αυθεντία καθαγιασμένη από την παράδοση και το έθιμο – τη Βίβλο, για παράδειγμα.

Στις προσπάθειές μας να τα βγάλουμε πέρα με τα προβλήματα της καθημερινής ζωής, εξαρτιόμαστε σε μεγάλο βαθμό από την εμπειρία και την αυθεντία, και η αξία τους σε αυτό το πλαίσιο δε θα έπρεπε να υποτιμηθεί. Ούτε θα έπρεπε να παραβλεφθεί ο ρόλος της καθεμιάς στην εξειδικευμένη ερευνητική σφαίρα, όπου παρέχουν με αφθονία γόνιμες πηγές υποθέσεων και ερωτημάτων σχετικά με τον κόσμο, παρότι, φυσικά, δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι ως εργαλεία για την ανακάλυψη της τελικής αλήθειας έχουν σημαντικούς περιορισμούς. Οι περιορισμοί της προσωπικής πείρας με τη μορφή της γνώσης του κοινού νου, για παράδειγμα, μπορούν γρήγορα να αποκαλυφθούν, αν συγκριθούν με τα γνωρίσματα της επιστημονικής προσέγγισης στην επίλυση προβλημάτων. Ας σκεφτούμε, παραδείγματος χάριν, τις μεγάλες διαφορές στον τρόπο με τον οποίο γίνεται η χρήση των θεωριών. Οι απλοί άνθρωποι τις βασίζονται σε τυχαία γεγονότα και τις χρησιμοποιούν με έναν τρόπο απρόσεκτο και άκριτο. Όταν απαιτείται να τις υποβάλουν σε δοκιμασία, αυτό το κάνουν με έναν τρόπο επιλεκτικό, συχνά επιλέγοντας μόνο τη μαρτυρία που είναι σύμφωνη με τα προαισθήματά τους και αγνοώντας εκείνη που τους αντιτίθεται. Οι επιστήμονες, αντιθέτως, δομούν τις θεωρίες τους προσεκτικά και συστηματικά. Οι όποιες υποθέσεις που διατυπώνουν πρέπει να δοκιμαστούν εμπειρικά, έτσι ώστε οι εξηγήσεις τους να έχουν μία στέρεη βάση στην πραγματικότητα. Επίσης, αυτό που διακρίνει τη στάση του απλού ανθρώπου από τη στάση του επιστήμονα απέναντι στην εμπειρία είναι και η έννοια του “ελέγχου”. Σε γενικές γραμμές, οι απλοί άνθρωποι δεν κάνουν καμιά απόπειρα να ελέγξουν τις οποιοσδήποτε άσχετες πηγές επιδράσεων όταν προσπαθούν να εξηγήσουν ένα συμβάν. Οι επιστήμονες, αντιθέτως, έχοντας σε πάρα πολύ μεγάλο βαθμό συνείδηση της πολλαπλότητας των αιτιών ενός δεδομένου συμβάντος, καταφεύγουν σε καθορισμένες τεχνικές και διαδικασίες, προκειμένου να απομονώσουν και να υποβάλουν σε δοκιμασία το αποτέλεσμα ενός ή περισσότερων από τα υποτιθέμενα αίτια. Τέλος, υπάρχει η διαφορά στάσης απέναντι στις σχέσεις μεταξύ των φαινομένων. Το ενδιαφέρον των απλών ανθρώπων για τις σχέσεις αυτού του είδους

είναι μη οργανωμένο, μη συστηματικό και μη ελεγχόμενο. Η τυχαία εμφάνιση δύο γεγονότων που είναι πολύ κοντινά μεταξύ τους, τους αρκεί για να ισχυριστούν ότι υπάρχει μία αιτιακή σύνδεση μεταξύ τους. Οι επιστήμονες, ωστόσο, εκδηλώνουν ένα πολύ πιο σοβαρό επαγγελματικό ενδιαφέρον για τις σχέσεις και θα δεχτούν ότι υπάρχει σχέση ανάμεσα σε δύο φαινόμενα μόνο κατόπιν αυστηρού πειραματισμού.

Παρόμοιες προειδοποιήσεις έχουν γίνει εναντίον της άνευ όρων αποδοχής των διακηρύξεων των αυθεντιών:

Οι ειδικοί είναι απαραίτητοι, ιδίως σε μία περίπλοκη κουλτούρα όπως η δική μας, όπου η γνώση επεκτείνεται τόσο ραγδαία, ώστε κανείς δεν μπορεί να είναι ειδικός στα πάντα. Και προφανώς κάποια άτομα έχουν μία τόσο ευρεία εμπειρία και βαθιά διεισδυτική αντίληψη, ώστε η συμβουλή τους μπορεί να έχει τεράστιο όφελος. Ωστόσο, δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι κανείς δεν είναι αλάθητος και ότι ακόμα και οι καλύτεροι και οι ικανότεροι δεν είναι αποκλειστικοί κάτοχοι “της αλήθειας, όλης της αλήθειας, και μόνον της αλήθειας”. Θα ήταν ευχής έργον να ζούσε ακόμα μία “αυθεντία”· καθώς συσσωρεύονται νέες μαρτυρίες, είναι γνωστό ότι οι αυθεντίες αλλάζουν γνώμη. Ο Thorndike αναθεώρησε πλήρως τις απόψεις του σχετικά με τα αρνητικά στοιχεία του νόμου του αποτελέσματος και ο Srock άλλαξε τις απόψεις του γύρω από την ανεκτική ανατροφή. Οι αρχαίες αυθεντίες, αν έρχονταν αντιμέτωπες με τον σύγχρονο και πιο προηγμένο διαφωτισμό, θα ήθελαν κατά πάσα πιθανότητα να αλλάξουν τις θέσεις τους. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις, οι απόψεις τους έχουν μεγαλύτερο ιστορικό παρά ουσιαστικό ενδιαφέρον. (Η υπογράμμιση στο πρωτότυπο)

(Mouly, 1978)

Η δεύτερη κατηγορία μέσω της οποίας οι άνθρωποι προσπαθούν να κατανοήσουν τον κόσμο που τους περιβάλλει, δηλαδή η λογική σκέψη, μπορεί να αναλυθεί σε τρεις τύπους: απαγωγική λογική, επαγωγική λογική και στην προσέγγιση που ακολουθεί το συνδυασμό επαγωγικής-απαγωγικής λογικής. Η απαγωγική λογική βασίζεται στο συλλογισμό, ο οποίος ήταν η μεγάλη προσφορά του Αριστοτέλη στην τυπική λογική. Στην απλούστερη μορφή του ο συλλογισμός αποτελείται από μία κύρια πρόταση που βασίζεται σε ένα *a priori* ή αυταπόδεικτο θεώρημα, μία δευτερεύουσα πρόταση, που αναφέρεται σε μία ειδική περίπτωση, και ένα συμπέρασμα. Ως εκ τούτου:

Όλοι οι πλανήτες κινούνται σε τροχιά γύρω από τον ήλιο.
 Η γη είναι πλανήτης.
 Επομένως η γη κινείται σε τροχιά γύρω από τον ήλιο.

Η παραδοχή που βρίσκεται στη βάση του συλλογισμού είναι ότι μέσα από μία ακολουθία τυπικών βημάτων της λογικής, από το γενικό στο ειδικό, ένα έγκυρο συμπέρασμα μπορεί να συναχθεί από μία έγκυρη πρόταση. Ο βασικός του περιορισμός είναι ότι μπορεί να χειριστεί μόνο ορισμένα είδη αποφάνσεων. Ο συλλογισμός αποτέλεσε τη βάση της συστηματικής λογικής σκέψης από την εποχή που εμφανίστηκε μέχρι την Αναγέννηση. Έκτοτε, η αποτελεσματικότητά του ελαττώθηκε, επειδή δε σχετιζόταν πλέον με την παρατήρηση και την εμπειρία και έγινε μία απλή διανοητική άσκηση. Μία από τις συνέπειες που είχε αυτό ήταν ότι η εμπειρική ένδειξη, στην οποία στηριζόταν η απόδειξη, παραγκωνίστηκε από την αυθεντία και, όσο περισσότερες αυθεντίες μπορούσε να επικαλεστεί κανείς, τόσο περισσότερο ισχυροποιούσε και τη θέση του. Όπως ήταν φυσικό, με μία τέτοια κατάχρηση του βασικού της εργαλείου, η επιστήμη έγινε στείρα.

Η ιστορία της λογικής επρόκειτο να περάσει από μία δραματική αλλαγή το 17ο αιώνα, όταν ο Francis Bacon άρχισε να τονίζει όλο και πιο πολύ την παρατηρησιακή βάση της επιστήμης. Ασκώντας κριτική στο μοντέλο της απαγωγικής λογικής με το επιχείρημα ότι οι κύριες προτάσεις της ήταν συχνά προκαθορισμένες αντιλήψεις, οι οποίες αναπόφευκτα προκαταλαμβάνουν τα συμπεράσματα, πρότεινε στη θέση του τη μέθοδο της επαγωγικής λογικής, μέσω της οποίας η εξέταση μίας σειράς περιπτώσεων θα οδηγούσε σε μία υπόθεση και τελικά σε μία γενίκευση. Ο Mouly (1978) το εξηγεί αυτό ως εξής: "Η βασική του πρόταση ήταν ότι, εάν κάποιος συνέλεγε αρκετά δεδομένα χωρίς καμιά προκαθορισμένη αντίληψη ως προς τη σπουδαιότητα και τον προσανατολισμό τους — διατηρώντας με τον τρόπο αυτό πλήρη αντικειμενικότητα —, οι σύμφυτες σχέσεις που αφορούν τη γενική περίπτωση θα γίνονταν ορατές για τον προσεκτικό παρατηρητή". Επομένως, η κύρια συνεισφορά του Bacon στην επιστήμη ήταν ότι μπόρεσε να τη διασώσει από το θανάσιμο εναγκαλισμό της απαγωγικής μεθόδου, η κατάχρηση της οποίας είχε ακινητοποιήσει την επιστημονική πρόοδο. Έτσι, για την επίλυση των προβλημάτων των ανθρώπων, έστρεψε την προσοχή των επιστημόνων στη φύση, αξιωνοντας τη μαρτυρία της εμπειρίας προκειμένου να υπάρξει επαλήθευση. Η λογική και η αυθεντία αυτές καθεαυτές δε θεωρούνταν πλέον καταληκτικά μέσα απόδειξης και, αντ' αυτού, έγιναν πηγές υποθέσεων σχετικά με τον κόσμο και τα φαινόμενά του.

Την επαγωγική μέθοδο του Bacon τελικά ακολούθησε η επαγωγική-απαγωγική προσέγγιση που συνδυάζει την απαγωγή του Αριστοτέλη με την επαγωγή του Bacon. Σύμφωνα με τον Mouly, αυτή συνίσταται από:

μία παλινδρομική κίνηση κατά την οποία ο ερευνητής πρώτα κινείται επαγωγικά από παρατηρήσεις σε υποθέσεις και κατόπιν απαγωγικά από αυτές τις υποθέσεις στις συνεπαγωγές τους, προκειμένου να ελέγξει την εγκυρότητά τους από τη σκοπιά της συμβατότητάς τους με την αποδεκτή γνώση. Ύστερα από επανεξέταση, όπου αυτή είναι αναγκαία, αυτές οι υποθέσεις υποβάλλονται σε περαιτέρω δοκιμασία διαμέσου της συλλογής δεδομένων, η οποία σχεδιάζεται ειδικά για να ελέγξει την εγκυρότητα των υποθέσεων στο επίπεδο της εμπειρίας. Αυτή η διττή προσέγγιση είναι η ουσία της σύγχρονης επιστημονικής μεθόδου και διακρίνει το τελευταίο στάδιο της προόδου του ανθρώπου στην κατεύθυνση της εμπειρικής επιστήμης, ένα μονοπάτι που τον οδήγησε τελικά από το φολκλόρ και το μυστικισμό, από το δόγμα και την παράδοση, και από την περιστασιακή παρατήρηση, στη συστηματική παρατήρηση.
 (Mouly, 1978)

Παρότι τόσο η απαγωγή όσο και η επαγωγή έχουν τα αδύνατα σημεία τους, η συμβολή και των δύο στην ανάπτυξη της επιστήμης είναι τεράστια και διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες: 1) την υπόδειξη υποθέσεων· 2) τη λογική ανάπτυξη αυτών των υποθέσεων· και 3) τη διασάφηση και την ερμηνεία των επιστημονικών ευρημάτων και τη σύνθεσή τους σε ένα εννοιολογικό πλαίσιο.

Ο τρίτος τρόπος μέσω του οποίου επιχειρούμε να ανακαλύψουμε την αλήθεια είναι η έρευνα. Αυτή έχει οριστεί από τον Kerlinger³ ως η συστηματική, ελεγχόμενη, εμπειρική και κριτική διερεύνηση υποθετικών προτάσεων σχετικά με τις εικαζόμενες σχέσεις ανάμεσα σε φυσικά φαινόμενα. Η έρευνα έχει τρία ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα οποία την ξεχωρίζουν από τον πρώτο τρόπο επίλυσης προβλημάτων που εντοπίσαμε προηγουμένως, δηλαδή την εμπειρία. Πρώτον, ενώ η εμπειρία αφορά γεγονότα που συμβαίνουν τυχαία, η έρευνα είναι συστηματική και ελεγχόμενη, βασίζοντας τις ενέργειές της στο επαγωγικό-απαγωγικό μοντέλο το οποίο σκιαγραφήθηκε πιο πάνω. Δεύτερον, η έρευνα είναι εμπειρική.

3. Kerlinger, F.N., *Foundations of Behavioral Research* (Holt, Rinehart and Winston, New York, 1970).

Ο επιστήμονας στρέφεται στην εμπειρία για επαλήθευση. Όπως το θέτει ο Kerlinger, “η υποκειμενική πεποίθηση...πρέπει να ελεγχθεί με βάση την αντικειμενική πραγματικότητα. Οι επιστήμονες πρέπει πάντοτε να υποβάλουν τις ιδέες τους στο δικαστήριο της εμπειρικής διερεύνησης και δοκιμασίας”. Και τρίτον, η έρευνα αυτοδιορθώνεται. Η επιστημονική μέθοδος δεν έχει μόνο ενσωματωμένους μηχανισμούς που σκοπό έχουν να προστατεύσουν τους επιστήμονες από το σφάλμα, όσο είναι ανθρωπίνως δυνατό αυτό, αλλά επίσης οι διαδικασίες που ακολουθούν και τα αποτελέσματά τους είναι ανοιχτά στη δημόσια εξονυχιστική εξέταση των επαγγελματιών συναδέλφων τους. Όπως λέει ο Moully, “αυτή η αυτο-διορθωτική λειτουργία είναι η πιο σημαντική πλευρά της επιστήμης, καθώς εγγυάται ότι τα μισωστά αποτελέσματα με τον καιρό θα αποκαλυφθούν ως τέτοια και δεόντως θα αναθεωρηθούν ή θα παραμεριστούν”. Η έρευνα είναι ένας συνδυασμός εμπειρίας και λογικής και πρέπει να θεωρηθεί ως η πιο επιτυχής προσέγγιση στην ανακάλυψη της αλήθειας, ειδικά όσον αφορά τις φυσικές επιστήμες.

Ένα χαρακτηριστικό της εκπαίδευσης στο δυτικό κόσμο υπήρξε η άστατη και ανομοιόμορφη πρόοδος της. Αυτό έχει ως επί το πλείστον αποδοθεί στην υπερβολική εξάρτησή της από την πρώτη των κατηγοριών που επισημάνθηκαν πιο πάνω, δηλαδή την εμπειρία, ως μέσο προόδου, και σε μία αντίστοιχη απροθυμία εφαρμογής των αρχών της έρευνας, της τρίτης μας κατηγορίας, στα εκπαιδευτικά ζητήματα. Ο Borg⁴ έχει υπογραμμίσει με περιεκτικό τρόπο τη δυσκολία:

Όπως ένας βασικός λόγος για την αργή και αβέβαιη πρόοδο στην εκπαίδευση ήταν οι αναποτελεσματικές και μη επιστημονικές μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν από τους παιδαγωγούς για την απόκτηση γνώσης και την επίλυση των προβλημάτων τους. Μία άκριτη αποδοχή της άποψης της αυθεντίας, η οποία δε στηρίζεται στην αντικειμενική μαρτυρία, και

4. Borg, W.R., *Educational Research: An Introduction* (Longman, London, 1963). Εδώ δεν συνιστούμε ούτε θα επιθυμούσαμε να ενθαρρύνουμε, για τη διεξαγωγή της εκπαιδευτικής διαδικασίας, την αποκλειστική εξάρτηση από τη γνώση που έχει αποκομιστεί ορθολογικά και που μπορεί να αποδειχτεί επιστημονικά —ακόμη κι αν αυτό θα ήταν δυνατόν. Στη διδασκαλία (όπως και σε άλλες σφαίρες της ζωής) υπάρχει ένα πλούσιο απόθεμα παραδοσιακής και πολιτιστικής σοφίας, η παραγνώριση του οποίου θα είχε βλαβερές συνέπειες. Είμαστε όμως της άποψης ότι η ολοκληρωτική εξάρτηση από αυτό το απόθεμα είχε στο παρελθόν την τάση να οδηγήσει σε ένα αδιέξοδο και ότι, για να επιτευχθεί περαιτέρω ανάπτυξη και μεγαλύτερη κατανόηση, η εκπαίδευση χρειάζεται να προσφύγει στις μεθόδους της επιστήμης.

μία υπερβολική εξάρτηση από την προσωπική πείρα έχουν χαρακτηρίσει τις τεχνικές του παιδαγωγού κατά την επίλυση προβλημάτων.

(Borg, 1963)

Αυτή η μάλλον απαισιόδοξη πλην όμως ακριβής αποτίμηση της κατάστασης, που επικρατούσε εν γένει για πολλά χρόνια και που εξακολουθεί και σήμερα να χαρακτηρίζει κάποιες περιοχές της εκπαίδευσης, πρέπει τώρα πια, ευτυχώς, να μετριαστεί, εφόσον γνωρίζουμε ότι τα τελευταία χρόνια έχουν επιτευχθεί μέτριες πρόοδοι, ως αποτέλεσμα της εφαρμογής των μεθόδων της κοινωνικής επιστήμης στη μελέτη της εκπαίδευσης και των προβλημάτων της. Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι αυτή η ανάπτυξη έχει με τη σειρά της οδηγήσει σε σύγκρουση και διαμάχη, καθώς, υιοθετώντας έναν κοινωνικο-επιστημονικό προσανατολισμό, η εκπαιδευτική έρευνα απορρόφησε ταυτόχρονα δύο ανταγωνιζόμενες απόψεις των κοινωνικών επιστημών — την καθιερωμένη, παραδοσιακή άποψη και μία πιο πρόσφατα εμφανιζόμενη ριζοσπαστική άποψη. Η πρώτη υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές επιστήμες είναι στην ουσία ίδιες με τις φυσικές επιστήμες και επομένως η μερίμνά τους είναι να ανακαλύψουν φυσικούς και καθολικούς νόμους οι οποίοι ρυθμίζουν και καθορίζουν την ατομική και κοινωνική συμπεριφορά· η δεύτερη άποψη, ωστόσο, ενώ συμμαρμίζει την αυστηρότητα των φυσικών επιστημών και έχει την ίδια μερίμνα με την παραδοσιακή κοινωνική επιστήμη στο να περιγράψει και να εξηγήσει την ανθρώπινη συμπεριφορά, τονίζει πως οι άνθρωποι διαφέρουν από τα άψυχα φυσικά φαινόμενα και μάλιστα και μεταξύ τους. Αυτές οι αντιμαχόμενες απόψεις —καθώς και οι αντίστοιχες αντανάκλασεις τους στην εκπαιδευτική έρευνα— καταρχήν προέρχονται από διαφορετικές θεωρήσεις της κοινωνικής πραγματικότητας και της ατομικής και κοινωνικής συμπεριφοράς. Θα βοηθήσει στην κατανόηση των ζητημάτων που θα αναπτυχθούν στη συνέχεια το να εξετάσουμε αυτές τις θεωρήσεις λίγο πιο λεπτομερώς.

ΔΥΟ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Οι δύο απόψεις σχετικά με την κοινωνική επιστήμη που μόλις εντοπίσαμε αντιπροσωπεύουν χαρακτηριστικά διαφορετικούς τρόπους θέασης της κοινωνικής πραγματικότητας και οικοδομούνται πάνω σε αντιστοιχώς διαφορετικούς τρόπους ερμηνείας της. Η πιο γόνιμη ίσως προσέγγιση αυτών των δύο θεωρήσεων του κοινωνικού κόσμου θα ήταν να εξετάσουμε τις ρητές και άρητες παραδοχές που τις στηρίζουν. Η ανάλυσή μας βασίζεται

στο έργο των Burrell και Morgan⁵, οι οποίοι επισήμαναν τέσσερις δέσμες τέτοιων παραδοχών.

Πρώτον, υπάρχουν παραδοχές οντολογικού είδους – παραδοχές οι οποίες αφορούν την ίδια τη φύση ή ουσία των ερευνώμενων κοινωνικών φαινομένων. Έτσι, ρωτούν οι συγγραφείς, η κοινωνική πραγματικότητα είναι εξωτερική ως προς τα άτομα – επιβαλλόμενη έξωθεν στις συνειδήσεις τους – ή είναι το προϊόν της ατομικής συνειδήσης; Έχει αντικειμενική φύση η πραγματικότητα ή είναι το προϊόν της ατομικής γνωστικής διαδικασίας; Είναι ένα δεδομένο “εκεί έξω” στον κόσμο ή δημιουργείται από το νου του ατόμου; Αυτά τα ερωτήματα προέρχονται ευθέως από αυτό που είναι γνωστό στη φιλοσοφία ως διαμάχη μεταξύ νομιναλισμού και ρεαλισμού. Η πρώτη άποψη διατείνεται ότι τα αντικείμενα της σκέψης δεν είναι παρά λέξεις και ότι δεν υπάρχει κανένα πράγμα που να συγκροτεί το νόημα μίας λέξης στο οποίο πράγμα να υπάρχει ανεξάρτητη πρόσβαση. Η ρεαλιστική θέση, ωστόσο, υποστηρίζει ότι τα αντικείμενα έχουν ανεξάρτητη ύπαρξη και δεν εξαρτώνται ως προς αυτήν από το υποκείμενο-γνώστη.

Η δεύτερη δέσμη παραδοχών που επισημαίνουν οι Burrell και Morgan είναι επιστημολογικού είδους. Αυτές αφορούν τις ίδιες τις βάσεις της γνώσης – τη φύση και τις μορφές της, το πώς μπορεί να αποκτηθεί και πώς μπορεί να μεταδοθεί σε άλλους ανθρώπους. Οι συγγραφείς ρωτούν εάν “είναι δυνατό να εντοπίσουμε και να γνωστοποιήσουμε τη φύση της γνώσης ως σκληρής, πραγματικής και επιδεχόμενης μετάδοσης σε απτή μορφή, ή εάν η ‘γνώση’ είναι κάποιας πιο μαλακής, πιο υποκειμενικής, πνευματικής ή ακόμα και υπερβατικής μορφής, που βασίζεται στην εμπειρία και στη διεισδυτική αντίληψη, η οποία έχει μία μοναδική και ουσιαστική προσωπική φύση. Οι επιστημολογικές παραδοχές στις περιπτώσεις αυτές καθορίζουν ακραίες θέσεις ως προς τα ζητήματα αυτά: εάν η γνώση είναι, από τη μια πλευρά, κάτι που μπορεί να αποκτηθεί ή εάν, από την άλλη, είναι κάτι του οποίου πρέπει να έχει κανείς προσωπική εμπειρία” (Burrell and Morgan, 1979). Το πώς τοποθετείται κανείς στη συγκεκριμένη διαμάχη επηρεάζει βαθιά το πώς θα κινηθεί για να φέρει στο φως τη γνώση της κοινωνικής συμπεριφοράς. Η άποψη ότι η γνώση είναι σκληρή, αντικειμενική και απτή θα απαιτήσει από τους ερευνητές ένα ρόλο παρατηρητή, παράλληλα με μία πιστή προσήλωση στις μεθόδους των φυσικών επιστημών

5. Burrell, G. and Morgan, G., *Sociological Paradigms and Organizational Analysis* (Heinemann Educational Books, London, 1979).

η θεώρηση της γνώσης ως προσωπικής, υποκειμενικής και μοναδικής, ωστόσο, επιβάλλει στους ερευνητές την ενεργό ανάμιξη στα θέματα που ερευνούν και την απόρριψη των μεθόδων του φυσικού επιστήμονα. Το να συμφωνεί κανείς με την πρώτη άποψη σημαίνει ότι είναι θετικιστής, ενώ στη δεύτερη περίπτωση είναι αντι-θετικιστής.

Η τρίτη δέσμη παραδοχών αφορά την ανθρώπινη φύση και, συγκεκριμένα, τη σχέση ανάμεσα στα ανθρώπινα όντα και στο περιβάλλον τους. Εφόσον το ανθρώπινο όν είναι ταυτόχρονα το υποκείμενο και το αντικείμενο της μελέτης, οι συνέπειες που έχουν για την κοινωνική επιστήμη παραδοχές αυτού του είδους είναι πράγματι ανυπολόγιστης σημασίας. Από αυτές τις παραδοχές προβάλλουν δύο εικόνες των ανθρώπινων όντων – η μία τα απεικονίζει να αντιδρούν μηχανικά στο περιβάλλον τους, ενώ η άλλη ως τους αυτοεργούς των δικών τους πράξεων. Οι Burrell και Morgan γράφουν με σαφήνεια σχετικά με τη διάκριση αυτή:

Με τον τρόπο αυτό, μπορούμε να εντοπίσουμε στην κοινωνική επιστήμη οπτικές που συνεπάγονται μία άποψη για τα ανθρώπινα όντα σύμφωνα με την οποία αυτά αντιδρούν κατά ένα μηχανιστικό ή και ντετερμινιστικό τρόπο στις καταστάσεις που συναντούν στον εξωτερικό τους κόσμο. Αυτή η άποψη τείνει να θεωρεί τα ανθρώπινα όντα και τις εμπειρίες τους ως προϊόντα του περιβάλλοντος και ότι, επομένως, οι άνθρωποι καθορίζονται από τις εξωτερικές ως προς αυτούς συνθήκες. Αυτή η ακραία οπτική μπορεί να αντιπαραβληθεί με μία άλλη, η οποία αποδίδει στα ανθρώπινα όντα έναν πολύ πιο δημιουργικό ρόλο: με μία οπτική στα πλαίσια της οποίας η “ελεύθερη βούληση” βρίσκεται στο προσκήνιο και ο άνθρωπος θεωρείται ο δημιουργός του περιβάλλοντός του, ο ελέγχων και όχι ο ελεγχόμενος, ο κύριος μάλλον παρά η μαριονέτα. Στις δύο αυτές ακραίες απόψεις για τη σχέση ανάμεσα στα ανθρώπινα όντα και στο περιβάλλον τους αναγνωρίζουμε μία μεγάλη φιλοσοφική διαμάχη ανάμεσα στους οπαδούς του ντετερμινισμού από τη μια και του βολονταρισμού από την άλλη. Μολονότι υπάρχουν κοινωνικές θεωρίες που προσχωρούν σε ένα από αυτά τα δύο άκρα, οι παραδοχές πολλών κοινωνικών επιστημόνων βρίσκονται κάπου ενδιάμεσα.

(Burrell and Morgan, 1979)

Θα μπορούσαμε να συναγάγουμε από ό,τι αναφέραμε έως εδώ ότι οι τρεις δέσμες παραδοχών που εντοπίσαμε πιο πάνω έχουν άμεσες συνέπειες για τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις των ερευνητών, εφόσον οι αντιτιθέμενες οντολογίες, οι επιστημολογίες και τα μοντέλα σχετικά με τα ανθρώ-

πινα όντα θα απαιτήσουν με τη σειρά τους και διαφορετικές ερευνητικές μεθόδους. Οι ερευνητές που υιοθετούν μία αντικειμενιστική (ή θετικιστική) προσέγγιση του κοινωνικού κόσμου και που τον θεωρούν παρόμοιο με το σκληρό, πραγματικό και εξωτερικό, σε σχέση με το άτομο, κόσμο των φυσικών φαινομένων, θα στραφούν στο φάσμα των παραδοσιακών επιλογών – επισκοπήσεις, πειράματα, και τα συναφή. Άλλοι που διάκεινται ευνοϊκά στην πιο υποκειμενιστική (ή αντι-θετικιστική) προσέγγιση και που θεωρούν ότι ο κοινωνικός κόσμος είναι πιο εύπλαστος, προσωπικός και έχει επίκεντρό του τον άνθρωπο, θα επιλέξουν από ένα φάσμα πρόσφατα αναδυόμενων τεχνικών – όπως είναι, για παράδειγμα, οι αναφορές, η συμμετοχική παρατήρηση και τα προσωπικά δομήματα.

Όταν κάποιος συμφωνεί με την άποψη που αντιμετωπίζει τον κοινωνικό κόσμο όπως τον φυσικό – σα να ήταν μια σκληρή, εξωτερική και αντικειμενική πραγματικότητα – τότε η επιστημονική διερεύνηση θα κατευθυνθεί στην ανάλυση των σχέσεων και των κανονικοτήτων ανάμεσα σε επιλεγμένους παράγοντες αυτού του κόσμου. Θα είναι, κατά κύριο λόγο, ποσοτική. “Το ενδιαφέρον” λένε οι Burrell και Morgan “επικεντρώνεται στο να εντοπιστούν και να οριστούν αυτά τα στοιχεία και να ανακαλυφθούν οι τρόποι με τους οποίους μπορούν να εκφραστούν αυτές οι σχέσεις. Επομένως, τα μεθοδολογικά ζητήματα που έχουν σημασία είναι οι ίδιες οι έννοιες, η μέτρησή τους και ο εντοπισμός των σχετικών θεμελιωδών θεμάτων. Η πιο έντονη έκφραση αυτής της οπτικής βρίσκεται στην αναζήτηση καθολικών νόμων οι οποίοι εξηγούν και διέπουν την παρατηρούμενη πραγματικότητα” (Burrell and Morgan, 1979). Μία προσέγγιση που χαρακτηρίζεται από διαδικασίες και μεθόδους οι οποίες σκοπεύουν να ανακαλύψουν γενικούς νόμους μπορεί να ονομαστεί “νομοθετική”.

Ωστόσο, εάν κάποιος διάκειται ευνοϊκά στην εναλλακτική άποψη για την κοινωνική πραγματικότητα, η οποία τονίζει τη σημασία της υποκειμενικής εμπειρίας των ατόμων στη δημιουργία του κοινωνικού κόσμου, τότε η προσπάθεια για κατανόηση εστιάζεται σε διαφορετικά ζητήματα και τα προσεγγίζει με διαφορετικούς τρόπους. Αυτό που πρωταρχικά ενδιαφέρει είναι η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο το άτομο δημιουργεί, τροποποιεί και ερμηνεύει τον κόσμο μέσα στον οποίο βρίσκεται. Η προσέγγιση τώρα γίνεται τόσο ποιοτική όσο και ποσοτική. Όπως παρατηρούν οι Burrell και Morgan:

Στις ακραίες περιπτώσεις υπάρχει η τάση να δίνεται βάρος στην ερμηνεία και την κατανόηση αυτού που είναι μοναδικό και ιδιαίτερο σε σχέση με το άτομο, παρά αυτού που είναι γενικό και καθολικό. Αυτή

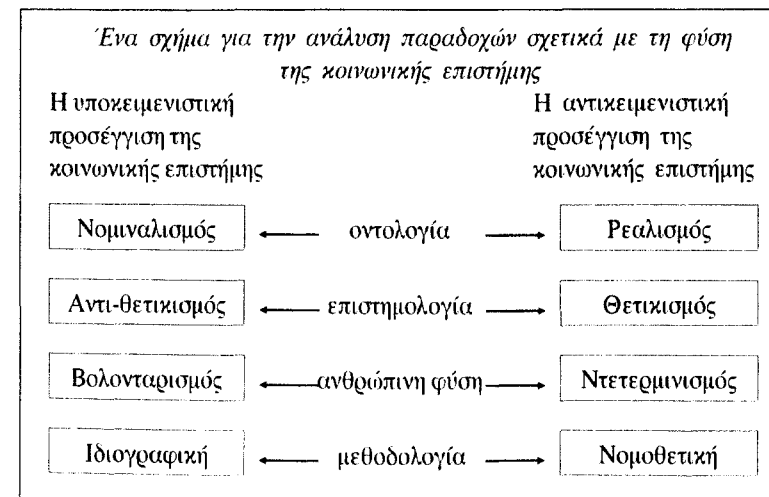
η προσέγγιση αμφισβητεί την ύπαρξη μίας εξωτερικής πραγματικότητας που αξίζει να μελετηθεί. Με μεθοδολογικούς όρους, είναι μία προσέγγιση που υπογραμμίζει τη σχετικιστική φύση του κοινωνικού κόσμου. (Burrell and Morgan, 1979)

Με βάση την έμφαση που δίνει στο ιδιαίτερο και το ατομικό, αυτή η προσέγγιση στην κατανόηση της ατομικής συμπεριφοράς μπορεί να ονομαστεί “ιδιογραφική”.

Με αυτή την ανασκόπηση της ανάλυσης που κάνουν οι Burrell και Morgan για τις οντολογικές, επιστημολογικές, ανθρωπολογικές και μεθοδολογικές παραδοχές που στηρίζουν δύο τρόπους σύλληψης της κοινωνικής πραγματικότητας, έχουμε θέσει τα θεμέλια για μία πιο εκτεταμένη μελέτη των δύο αντιτιθέμενων οπτικών, οι οποίες είναι εμφανείς στις πρακτικές των ερευνητών που διερευνούν την ανθρώπινη συμπεριφορά και, κατ’ επέκταση, τα εκπαιδευτικά προβλήματα. Ο Πίνακας 1.1 συνοψίζει αυτές τις παραδοχές σε γραφική μορφή με βάση μία υποκειμενική – αντικειμενική διάσταση. Επισημαίνει τις τέσσερις δέσμες παραδοχών χρησιμοποιώντας όρους που υιοθετήσαμε στο κείμενο και με τους οποίους είναι γνωστές στη βιβλιογραφία της κοινωνικής φιλοσοφίας.

Η καθεμιά από τις δύο οπτικές σχετικά με τη μελέτη της ανθρώπινης

Πίνακας 1.1: Η υποκειμενική – αντικειμενική διάσταση

συμπεριφοράς, οι οποίες περιγράφηκαν πιο πάνω, έχει σημαντικές συνέπειες για την έρευνα στις αίθουσες διδασκαλίας και στα σχολεία. Η επιλογή του προβλήματος, η διατύπωση ερωτημάτων προς απάντηση, ο χαρακτηρισμός μαθητών και δασκάλων, τα μεθοδολογικά θέματα, τα είδη των δεδομένων προς αναζήτηση και ο τρόπος χειρισμού τους, όλα αυτά θα επηρεαστούν ή θα καθοριστούν από την οπτική γωνία που έχει κανείς. Μπορούμε να πάρουμε μία ιδέα για τις αξιοσημείωτες πρακτικές επιπτώσεις που έχουν οι αντιτιθέμενες αυτές απόψεις εξετάζοντας τον Πίνακα 1.2, ο οποίος τις συγκρίνει σε σχέση με μία σειρά κρίσιμων ζητημάτων στο ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνίας και των οργανισμών. Οι επιπτώσεις των δύο οπτικών για την έρευνα στις αίθουσες διδασκαλίας και στα σχολεία θα αναπτυχθούν στη συνέχεια.

Εξαιτίας της σπουδαιότητάς της για την επιστημολογική βάση της κοινωνικής επιστήμης και των συνεπειών της για την εκπαιδευτική έρευνα, αφιερώνουμε μεγάλο τμήμα από το υπόλοιπο αυτού του κεφαλαίου στη συζήτηση μεταξύ θετικισμού και αντι-θετικισμού.

ΘΕΤΙΚΙΣΜΟΣ

Παρ' ότι ο θετικισμός υπήρξε ένα θέμα που απασχολεί διαρκώς τη δυτική σκέψη από τους αρχαίους Έλληνες μέχρι σήμερα, είναι ιστορικά συνδεδεμένος με το Γάλλο φιλόσοφο του 19ου αιώνα Auguste Comte, ο οποίος ήταν ο πρώτος διανοητής που χρησιμοποίησε τη λέξη αυτή για μία φιλοσοφική θέση⁶. Ο θετικισμός του μπορεί να ερμηνευθεί με άξονα το *Νόμο των Τριών Σταδίων* που διατύπωσε, σύμφωνα με τον οποίο ο ανθρώπινος νους προοδεύει περνώντας από το θεολογικό στάδιο στο μεταφυσικό και από εκεί στο τελικό θετικό στάδιο⁷. Στο θεολογικό στάδιο, το πιο πρωτόγονο, γίνονται απόπειρες να εξηγηθεί η συμπεριφορά σε σχέση με πνευματικές ή υπερφυσικές οντότητες. Το μεταφυσικό στάδιο δεν είναι παρά μία τροποποιημένη εκδοχή του προηγούμενου σταδίου και ερμηνεύει τη συμπεριφορά με αφαιρέσεις, ουσίες ή δυνάμεις τις οποίες ο Comte θεωρούσε αποπροσωποποιημένα όντα του πρώιμου, θεολογικού σταδίου. Στο τελικό, θετικό στάδιο καταργούνται οι θεολογικές και μεταφυσικές έννοιες και σημειώνεται στροφή στην παρατήρηση και τον ορθό

6. Beck, R.N., *Handbook in Social Philosophy* (Macmillan, New York, 1979).

7. Acion, H.B., "Positivism" στο J.O. Urnson (ed.), *The Concise Encyclopedia of Western Philosophy* (Hutchinson, London, 1975).

λόγο ως μέσα κατανόησης της συμπεριφοράς. Πιο απλά, η εξήγηση τώρα προχωράει μέσω της επιστημονικής περιγραφής.

Στη μελέτη του πάνω στην ιστορία της φιλοσοφίας και μεθοδολογίας της επιστήμης, ο Oldroyd υποστηρίζει:

Ο Comte ήταν αυτός που συνειδητά "επινόησε" τη νέα επιστήμη της κοινωνίας και της έδωσε το όνομα το οποίο έχουμε συνηθίσει. Πίστευε ότι θα ήταν δυνατό να τη θεμελιώσει πάνω σε μια "θετική" βάση, ακριβώς όπως και οι άλλες επιστήμες, οι οποίες λειτουργούσαν ως το απαραίτητο προκαταρκτικό στάδιο γι' αυτήν. Κι αυτό γιατί τα κοινωνικά φαινόμενα θα έπρεπε να θεωρούνται υπό το φως των φυσιολογικών (ή βιολογικών) νόμων και θεωριών και να διερευνώνται εμπειρικά, ακριβώς όπως και τα φυσικά φαινόμενα. Παρομοίως, τα βιολογικά φαινόμενα θα έπρεπε να θεωρούνται υπό το φως των χημικών νόμων και θεωριών, και ούτω καθεξής, όσο προχωρούμε προς τα κάτω.

(Oldroyd, 1986)⁸

Η θέση του Comte οδήγησε σε ένα γενικό δόγμα του θετικισμού, το οποίο υποστήριζε ότι κάθε μορφή γνήσιας γνώσης βασίζεται στην αισθητηριακή εμπειρία και μπορεί να προχωρήσει μόνο μέσω της παρατήρησης και του πειράματος. Συνεχίζοντας την παράδοση του εμπειρισμού, περιόριζε την έρευνα και τις πεποιθήσεις σε ό,τι μπορεί να αποδειχτεί με σταθερότητα και, εγκαταλείποντας κατ' αυτό τον τρόπο μεταφυσικές και θεωρητικές απόπειρες να αποκτηθεί γνώση μέσω του ορθού λόγου, το κίνημα ανέπτυξε αυτό που έχει περιγραφεί ως "άκαμπτos προσανατολισμός σε γεγονότα και σε φυσικά φαινόμενα" (Beck, 1979).

Από την εποχή του Comte, ο όρος "θετικισμός" έχει χρησιμοποιηθεί με τόσο διαφορετικούς τρόπους από τους φιλοσόφους και τους κοινωνικούς επιστήμονες, ώστε είναι δύσκολο να του αποδοθεί ένα ακριβές και σταθερό νόημα. Επιπλέον, ο όρος έχει επίσης χρησιμοποιηθεί για να ονομάσει το δόγμα μίας σχολής της φιλοσοφίας γνωστής ως "λογικός

8. Oldroyd, D., *The Arch of Knowledge: An Introductory Study of the History of the Philosophy and Methodology of Science* (Methuen, New York and London, 1986).

Πίνακας 1.2: Εναλλακτικές βάσεις για την ερμηνεία της κοινωνικής πραγματικότητας

Θεωρήσεις της κοινωνικής πραγματικότητας		
Διαστάσεις της σύγκρισης	Αντικειμενιστική	Υποκειμενιστική
Φιλοσοφική βάση	Ρεαλισμός: ο κόσμος υπάρχει και είναι δυνατό να τον γνωρίσουμε έτσι όπως είναι πραγματικά. Οι οργανισμοί είναι πραγματικές οντότητες με δική τους ζωή.	Ιδεαλισμός: ο κόσμος υπάρχει, αλλά διαφορετικοί άνθρωποι τον δομούν με πολύ διαφορετικούς τρόπους. Οι οργανισμοί είναι μία κοινωνική πραγματικότητα που έχει επινοηθεί.
Ο ρόλος της κοινωνικής επιστήμης	Η ανακάλυψη των καθολικών νόμων της κοινωνίας και της ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσα σε αυτήν.	Η ανακάλυψη του τρόπου με τον οποίο διαφορετικοί άνθρωποι ερμηνεύουν τον κόσμο στον οποίο ζουν.
Βασικές μονάδες της κοινωνικής πραγματικότητας	Η συλλογικότητα: κοινωνία ή οργανισμοί.	Άτομα που δρουν μεμονωμένα ή από κοινού.
Μέθοδοι κατανόησης	Εντοπισμός των όρων ή των σχέσεων που επιτρέπουν την ύπαρξη της συλλογικότητας. Εξήγηση τι είναι αυτοί οι όροι και οι σχέσεις.	Ερμηνεία των υποκειμενικών νοημάτων που τα άτομα δίνουν στη δράση τους. Ανακάλυψη των υποκειμενικών κανόνων για μία τέτοια δράση.
Θεωρία	Ένα ορθολογικό οικοδόμημα φτιαγμένο από επιστήμονες για να εξηγήσουν την ανθρώπινη συμπεριφορά.	Σύνολα νοημάτων που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να κατανοήσουν τον κόσμο τους και τη συμπεριφορά τους μέσα σε αυτόν.
Έρευνα	Πειραματική ή οιοσδήποτε πειραματική επικύρωση της θεωρίας.	Η αναζήτηση ουσιαστικών σχέσεων και η ανακάλυψη των συνεπειών τους για τη δράση.
Μεθοδολογία	Αφαίρεση της πραγματικότητας, κυρίως μέσα από μαθηματικά μοντέλα και ποσοτική ανάλυση.	Η αναπαράσταση της πραγματικότητας με σκοπό τη σύγκριση. Ανάλυση της γλώσσας και του νοήματος.

Κοινωνία	Βρίσκεται σε τάξη. Ρυθμίζεται από ένα ενιαίο σύνολο αξιών και καθίσταται δυνατή μόνο μέσω αυτών των αξιών.	Διέπεται από συγκρούσεις. Ρυθμίζεται από τις αξίες των ανθρώπων που έχουν πρόσβαση στην εξουσία.
Οργανισμοί	Προσανατολισμένοι σε στόχους. Ανεξάρτητοι από τους ανθρώπους. Όργανα της τάξης στην κοινωνία, τα οποία εκπληρούν τόσο την κοινωνία όσο και το άτομο.	Εξαρτώμενοι από τους ανθρώπους και τους στόχους τους. Όργανα εξουσίας που κάποιοι άνθρωποι ελέγχουν και μπορούν να τα χρησιμοποιήσουν για να πραγματοποιήσουν τους σκοπούς εκείνους που τους φαίνονται καλοί.
Παθολογίες των οργανισμών	Οι οργανισμοί χάνουν την ισορροπία τους σε σχέση με κοινωνικές αξίες και ατομικές ανάγκες.	Δεδομένου ότι οι σκοποί των ανθρώπων ποικίλλουν, υπάρχει πάντοτε σύγκρουση ανάμεσα στους ανθρώπους που ενεργούν για να τους πραγματοποιήσουν.
Οδηγίες για αλλαγή	Να αλλάξει η δομή του οργανισμού, προκειμένου να ικανοποιηθούν οι κοινωνικές αξίες και οι ατομικές ανάγκες.	Να ανακαλυφθεί ποιες αξίες είναι ενσωματωμένες στη δράση των οργανισμών καθώς και πού οι εν λόγω αξίες ανήκουν. Να αλλάξουμε τους ανθρώπους ή να αλλάξουμε τις αξίες, εάν αυτό είναι δυνατόν.

Πηγή: Διασκευασμένο από Barr Greenfield, 1975⁹

θετικισμός"¹⁰. Σύμφωνα με την κεντρική πεποίθηση των λογικών θετικιστών, το νόημα μίας δήλωσης είναι η μέθοδος της επαλήθευσής της. Από αυτό προκύπτει ότι δηλώσεις μη επιδεχόμενες επαλήθευσης θεωρούνται χωρίς

9. Barr Greenfield, T., "Theory about organisations: a new perspective and its implications for schools" στο M.G. Hughes (ed.), *Administering Education: International Challenge* (Athlone Press, London, 1975).

10. Πρωταρχικά συνδεδεμένος με τον Κύκλο της Βιέννης στη δεκαετία του 1920, μερικά από τα πιο φημισμένα μέλη του οποίου ήταν οι Schlick, Carnap, Neurath και Waisman.

νόημα, και σε αυτή την κατηγορία συμπεριλαμβάνονται οι αποφάνσεις της παραδοσιακής μεταφυσικής και της θεολογίας.

Όπως και αν χρησιμοποιείται ο όρος “θετικισμός” από τους φιλοσόφους και τους κοινωνικούς επιστήμονες, υπολείπεται πάντοτε κάποιο νόημα και αυτό απορρέει από την αποδοχή των φυσικών επιστημών ως του παραδείγματος της ανθρώπινης γνώσης¹¹. Αυτό περιλαμβάνει τις εξής συνδεδεμένες υποθέσεις, οι οποίες έχουν εντοπιστεί από τον Giddens¹². Πρώτον, οι μεθοδολογικές διαδικασίες των φυσικών επιστημών μπορούν να εφαρμοστούν απευθείας στις κοινωνικές επιστήμες. Εδώ ο θετικισμός υποδηλώνει μία συγκεκριμένη στάση αναφορικά με τον κοινωνικό επιστήμονα ως έναν παρατηρητή της κοινωνικής πραγματικότητας. Δεύτερον, το τελικό προϊόν των διερευνήσεων των κοινωνικών επιστημών μπορεί να διατυπωθεί με όρους παράλληλους με αυτούς των φυσικών επιστημών. Αυτό σημαίνει ότι οι αναλύσεις τους πρέπει να διατυπωθούν σε “νόμους” ή σε γενικεύσεις “που έχουν τη μορφή νόμων” του ίδιου είδους με αυτές που έχουν θεσπιστεί εν σχέσει με τα φυσικά φαινόμενα. Ο θετικισμός εδώ εμπεριέχει μία ορισμένη θέαση των κοινωνικών επιστημών ως αναλυτών ή ερμηνευτών του θέματος που ερευνούν.

Ο θετικισμός μπορεί να χαρακτηριστεί με βάση τον ισχυρισμό του πως η επιστήμη μάς παρέχει το σαφέστερο δυνατό ιδεώδες της γνώσης. Όπως έχει πει ένας συγγραφέας,

Ο θετικισμός κερδίζει μεγάλο μέρος της δύναμής του από την αντίθεση μεταξύ της συνεχούς και κοινά αποδεκτής προόδου, η οποία έχει επιτευχθεί στις φυσικές επιστήμες από την εποχή του Γαλιλαίου, και της κατάστασης αδιεξόδου και διαφωνίας, η οποία επικρατούσε πάντα στη μεταφυσική φιλοσοφία. Αυτή η αντίθεση φαίνεται να υποδηλώνει ότι στις ειδικές επιστήμες χρησιμοποιείται μία γόνιμη μέθοδος, ενώ οι μεταφυσικοί φιλόσοφοι έχουν χαθεί σε ένα πνευματικό αδιέξοδο.

(Acton, 1975)

Εκεί όμως που ο θετικισμός είναι λιγότερο επιτυχής είναι όταν εφαρμόζεται στη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς, όπου η τεράστια πολυπλοκότητα της ανθρώπινης φύσης και η ακαθόριστη και μη απτή ποιότητα των κοινωνικών φαινομένων αντιτίθενται πασιφανώς στην τάξη και την

11. Duncan Mitchell, G., *A Dictionary of Sociology* (Routledge & Kegan Paul, London, 1968).
12. Giddens, A., (ed.), *Positivism and Sociology* (Heinemann Educational Books, London, 1975).

κανονικότητα του φυσικού κόσμου. Αυτό το στοιχείο δεν είναι πουθενά πιο εμφανές από το πλαίσιο των αιθουσών διδασκαλίας και του σχολείου, όπου τα προβλήματα διδασκαλίας, μάθησης και ανθρώπινης αλληλεπίδρασης παρουσιάζουν στο θετικιστή ερευνητή μία τεράστια πρόκληση.

Για περαιτέρω πληροφόρηση σχετικά με το θετικισμό μέσα στην ιστορία της φιλοσοφίας και της μεθοδολογίας της επιστήμης, βλ. Oldroyd (1986). Σε αυτό το σημείο θα εξετάσουμε με περισσότερη λεπτομέρεια μερικά από τα χαρακτηριστικά αυτής της “γόνιμης μεθόδου”.

ΟΙ ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ ΚΑΙ Η ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Εφόσον μία σειρά ερευνητικών μεθόδων που περιγράφουμε σε αυτό το βιβλίο αντλούν σε πολύ μεγάλο βαθμό στοιχεία από την επιστημονική μέθοδο, είτε αυτό γίνεται ρητά είτε όχι, και μπορούν να κατανοηθούν πλήρως μόνο μέσα στο συνολικό πλαίσιο των αρχών και παραδοχών της, θα εξετάσουμε εδώ μερικά από τα χαρακτηριστικά της επιστήμης λίγο πιο προσεκτικά.

Ξεκινάμε με την εξέταση των αξιωμάτων της επιστημονικής πίστης: τα είδη των παραδοχών που έχουν οι επιστήμονες – συχνά σιωπηρά – καθώς ασχολούνται με την καθημερινή δουλειά τους. Πρώτον, υπάρχει η παραδοχή του ντετερμινισμού. Αυτό πολύ απλά σημαίνει ότι τα γεγονότα έχουν αιτίες, ότι τα γεγονότα καθορίζονται από άλλες συνθήκες και ότι η επιστήμη προχωράει στη βάση της πεποίθησης ότι αυτές οι αιτιακές συνδέσεις μπορούν τελικά να ανακαλυφθούν και να κατανοηθούν, ότι τα γεγονότα μπορούν να αναλυθούν σε σχέση με εκείνα που έχουν προηγηθεί. Επιπλέον, δεν είναι μόνο ότι τα γεγονότα στο φυσικό κόσμο καθορίζονται από άλλες συνθήκες, αλλά υπάρχει και κανονικότητα στον τρόπο με τον οποίο συντελείται αυτός ο καθορισμός: το σύμπαν δεν συμπεριφέρεται άστατα. Ο απώτατος στόχος των επιστημόνων είναι ακριβώς να διατυπώσουν νόμους που να εξηγούν τα συμβαίνοντα στον κόσμο γύρω τους, και να τους δίνουν έτσι μία στέρεη βάση για πρόβλεψη και έλεγχο.

Η δεύτερη παραδοχή είναι αυτή του εμπειρισμού. Έχουμε ήδη αναφέρει ακροθιγώς αυτή την οπτική γωνία, σύμφωνα με την οποία ορισμένα είδη αξιόπιστης γνώσης δεν μπορούν παρά να πηγάζουν από την εμπειρία. Στην πράξη, επομένως, αυτό σημαίνει επιστημονικά ότι η αξιοπιστία μίας θεωρίας ή μίας υπόθεσης εξαρτάται από τη φύση της εμπειρικής μαρτυρίας που την υποστηρίζει. “Εμπειρικό” εδώ σημαίνει αυτό το οποίο μπορεί να επαληθευτεί από την παρατήρηση και “μαρτυρία”, τα δεδομένα που παρέχουν απόδειξη ή ισχυρή επιβεβαίωση (σε σχέση βέβαια με πιθανό-

της) μιας θεωρίας ή υπόθεσης σε ένα ερευνητικό πλαίσιο. Αυτή η άποψη έχει συνοψισθεί από τον Barratt, ο οποίος γράφει: "Η αντιμετώπιση του εμπειρισμού ως πράξης επιστημονικής πίστης δηλώνει ότι ο καλύτερος τρόπος για την επίτευξη αξιόπιστης γνώσης είναι ο τρόπος της μαρτυρίας που λαμβάνεται με άμεση εμπειρία" (Barratt, 1971)¹³.

Ο Mouly (1978) έχει εντοπίσει πέντε βήματα στην πορεία της εμπειρικής επιστήμης:

1. *εμπειρία* – η αφετηρία του επιστημονικού εγχειρήματος στο πιο στοιχειώδες επίπεδο
2. *ταξινόμηση* – η τυπική συστηματοποίηση όγων από δεδομένα που διαφορετικά θα ήταν ακατανόητα
3. *ποσοτικοποίηση* – ένα πιο επεξεργασμένο στάδιο, όπου η ακρίβεια της μέτρησης επιτρέπει επαρκέστερη ανάλυση των φαινομένων με μαθηματικά μέσα
4. *ανακάλυψη σχέσεων* – ο εντοπισμός και η ταξινόμηση λειτουργικών σχέσεων ανάμεσα στα φαινόμενα
5. *προσέγγιση της αλήθειας* – η επιστήμη προχωράει προσεγγίζοντας σταδιακά την αλήθεια.

Η τρίτη παραδοχή που αποτελεί τη βάση του έργου του επιστήμονα είναι η αρχή της φειδούς. Η βασική ιδέα είναι ότι τα φαινόμενα θα πρέπει να ερμηνευθούν με τον οικονομικότερο δυνατό τρόπο. Η πρώτη ιστορική διαπίπωση της αρχής έγινε από τον William of Occam όταν είπε ότι οι επεξηγηματικές αρχές (οντότητες) δε θα έπρεπε να πολλαπλασιάζονται, όταν αυτό δεν είναι απαραίτητο. Αυτό μπορεί, βέβαια, να ερμηνευθεί με ποικίλους τρόπους: ότι είναι προτιμότερο να εξηγηθούμε ένα φαινόμενο με δύο έννοιες παρά με τρεις, ότι μία απλή θεωρία πρέπει να προτιμάται από μία περίπλοκη, ή, όπως έκανε ο Lloyd Morgan ως πρωτοπόρος στη μελέτη της συμπεριφοράς των ζώων: "Σε καμία περίπτωση δε μας επιτρέπεται να ερμηνεύουμε μία πράξη ως προϊόν άσκησης μίας υψηλότερης ψυχικής ικανότητας, εάν αυτή μπορεί να ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα της άσκησης μίας ικανότητας που βρίσκεται χαμηλότερα στην ψυχολογική κλίμακα".

Η τελευταία παραδοχή, αυτή της γενικότητας, έπαιξε σημαντικό ρόλο

13. Barratt, P.E.H., *Bases of Psychological Methods* (Wiley & Sons, Australasia Pty. Ltd., Queensland, Australia, 1971).

τόσο στην απαγωγική όσο και στην επαγωγική μέθοδο της λογικής. Πράγματι, μιλώντας ιστορικά, αυτό που πρόκειται να οδηγήσει σε δύο ανταγωνιζόμενες θεωρίες της γνώσης – την ορθολογική και την εμπειρική – ήταν η προβληματική σχέση ανάμεσα στο συγκεκριμένο ειδικό και στο αφηρημένο γενικό. Ξεκινώντας από παρατηρήσεις του συγκεκριμένου, οι επιστήμονες επιχειρούν να γενικεύσουν τα ευρήματά τους στον ευρύτερο κόσμο. Αυτό συμβαίνει επειδή οι επιστήμονες ενδιαφέρονται κυρίως για την εξήγηση. Βεβαίως, η έννοια της γενικότητας αποτελεί πολύ μικρότερο πρόβλημα για τους φυσικούς επιστήμονες, οι οποίοι ως επί το πλείστον εργάζονται με την άψυχη ύλη, απ' ό,τι για τους επιστήμονες των επιστημών του ανθρώπου, οι οποίοι, εφόσον πρέπει κατ' ανάγκη να ασχοληθούν με δείγματα μεγαλύτερων ανθρώπινων πληθυσμών, οφείλουν να είναι πολύ προσεκτικοί όταν γενικεύουν τα ευρήματά τους στους συγκεκριμένους πληθυσμούς από τους οποίους έχουν ληφθεί τα δείγματα.

Έχοντας εντοπίσει τις βασικές παραδοχές της επιστήμης, ερχόμαστε τώρα στο κομβικό ερώτημα: Τι είναι η επιστήμη; Ο Kerlinger (1970) τονίζει ότι στον ίδιο τον επιστημονικό κόσμο μπορούν να βρεθούν δύο ευρείες απόψεις για την επιστήμη: η στατική και η δυναμική. Σύμφωνα με τη στατική άποψη, η οποία παρεμπιπτόντως ελκύει ιδιαίτερος τους απλούς ανθρώπους, η επιστήμη είναι μία δραστηριότητα που συνεισφέρει συστηματική πληροφόρηση στον κόσμο. Η δουλειά του επιστήμονα είναι να αποκαλύπτει νέες πραγματικότητες και να τις προσθέτει στο υπάρχον σώμα γνώσης. Έτσι, η επιστήμη θεωρείται ως ένα συσσωρευμένο σώμα ευρημάτων, όπου το βάρος πέφτει κυρίως "στην παρούσα κατάσταση της γνώσης και στην προσθήκη σε αυτήν"¹⁴. Η δυναμική άποψη, αντιθέτως, συλλαμβά-

14. Μία κλασική διαπίπωση που αντιτίθεται σ' αυτή τη συγκεκριμένη άποψη για την επιστήμη είναι αυτή του Thomas S. Kuhn στο βιβλίο του *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press, 1962 (ελληνική έκδοση: *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, μτφρ. Γ. Γεωργακόπουλος - Β. Κιάφας, εκδ. Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη 1981). Το βιβλίο του Kuhn, αναγνωρισμένο ως ένα πνευματικό *tour de force*, εκφράζει την άποψη ότι η επιστήμη δεν είναι η συστηματική συσσώρευση γνώσης, όπως παρουσιάζεται στα βιβλία ότι είναι μία ενασχόληση πολύ λιγότερο ορθολογική απ' ό,τι γενικά φαντάζονται οι άνθρωποι. Στην πραγματικότητα, είναι "μία σειρά ειρηνικών διαλείμματων, που διακόπτονται από πνευματικά βίαιες επαναστάσεις... σε καθένα από τις οποίες μια εννοιολογική κοσμοθεώρηση αντικαθίσταται από μια άλλη". Οι υπέρμαχοι της άποψης του Kuhn θα μπορούσαν να παραθέσουν προς επιβεβαίωση της μία νέα θεωρία για την πραγματικότητα, που έχει διατυπωθεί τα τελευταία χρόνια από επιστήμονες όπως ο Karl Pribram και ο David Bohm, η οποία βλέπει το σήμαν

Πίνακας 1.3: Οι λειτουργίες της επιστήμης

1. Η λειτουργία αναζήτησης προβλημάτων, διατύπωσης ερωτημάτων, ενθάρρυνσης προαισθημάτων, παραγωγής υποθέσεων.
2. Η λειτουργία δοκιμασίας, ελέγχου, επιβεβαίωσης· η δοκιμασία στην πράξη και η βάσανος υποθέσεων· η επανάληψη και ο έλεγχος πειραμάτων· η συσσώρευση γεγονότων.
3. Η λειτουργία οργάνωσης, θεωρητικοποίησης, δόμησης· η αναζήτηση για όλο και πιο ευρείες γενικεύσεις.
4. Η λειτουργία συγκέντρωσης ιστορικών δεδομένων και σοφίας.
5. Η τεχνολογική της πλευρά· εργαλεία, μέθοδοι, τεχνικές.
6. Η διοικητική, εκτελεστική και οργανωτική πλευρά.
7. Οι δημοσιοποιητικές και εκπαιδευτικές λειτουργίες.
8. Οι εφαρμογές της στις ανθρώπινες δραστηριότητες.
9. Η αναγνώρισή της, η απόλαυση, ο εγκωμιασμός και η εξύμνησή της.

Πηγή: Maslow, 1954¹⁵

νει την επιστήμη μάλλον ως δραστηριότητα, ως κάτι που οι επιστήμονες κάνουν. Σύμφωνα με αυτή τη σύλληψη, είναι σημαντικό να υπάρχει βεβαίως ένα συσσωρευμένο σώμα γνώσης, αλλά αυτό που έχει πράγματι τη μεγαλύτερη σημασία είναι οι ανακαλύψεις που κάνουν οι επιστήμονες. Επομένως, εδώ το βάρος πέφτει μάλλον στην ευρετική φύση της επιστήμης.

Αντιτιθέμενες απόψεις υπάρχουν σχετικά με τις λειτουργίες της επιστήμης. Δίνουμε μία σύνθετη περιληψή τους στον Πίνακα 1.3. Ωστόσο, για τους επαγγελματίες επιστήμονες, η επιστήμη είναι ένας τρόπος κατανόησης του κόσμου· ένα μέσο εξήγησης και κατανόησης, πρόβλεψης και ελέγχου. Γι' αυτούς, ο απώτατος στόχος της επιστήμης είναι η θεωρία.

Η θεωρία έχει οριστεί από τον Kerlinger ως “ένα σύνολο αλληλοσχετιζόμενων δομημάτων [εννοιών], ορισμών και προτάσεων, που παρουσιάζει

ως ένα γιγαντιαίο ολόγραμμα. Έχοντας χαρακτηριστεί ως “ένα ξυράφι του Occam απίστηνης αιχμηρότητας”, η θεωρία είναι εντυπωσιακή ως προς τη δύναμη και την περιεκτικότητά της και προσφέρει μία υποτιθέμενη εξήγηση για ένα ευρύ φάσμα προβλημάτων στα πεδία των φυσικών επιστημών, της ψυχολογίας και της θρησκείας. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. *The Holographic Paradigm*, Ken Wilbur (ed.), (Shambhala, Boulder, Colo., 1982)· *Looking Glass Universe*, John P. Briggs and F. David Peat (Fontana, London, 1984)· και *The Holographic Universe*, Michael Talbot (Grafton Books, London, 1991).

15. Maslow, A.H., *Motivation and Personality* (Harper & Row, New York, 1954).

μία συστηματική άποψη των φαινομένων, αποσαφηνίζοντας τις σχέσεις ανάμεσα σε μεταβλητές, με στόχο να εξηγήσει και να προβλέψει τα φαινόμενα” (Kerlinger, 1970). Κατά κάποιον τρόπο, η θεωρία συνενώνει όλα τα μεμονωμένα κομμάτια εμπειρικών δεδομένων σε ένα συνεκτικό εννοιολογικό πλαίσιο που μπορεί να έχει ευρύτερες εφαρμογές. Ο Moully το εκφράζει αυτό ως εξής: “Μία θεωρία είναι, αν μη τι άλλο, μία διευκόλυνση –μία αναγκαιότητα, πράγματι– καθώς οργανώνει μία ολόκληρη άμορφη μάζα από μη συνταξιασμένα γεγονότα, νόμους, έννοιες, δομήματα, αρχές, σε μία μορφή, η οποία έχει νόημα για μας και μας είναι χρήσιμη. Αποτελεί μία προσπάθεια να κατανοήσουμε καλύτερα ό,τι γνωρίζουμε σχετικά με ένα συγκεκριμένο φαινόμενο” (Mouly, 1978). Επιπλέον, η θεωρία είναι η ίδια μία δυναμική πηγή περαιτέρω πληροφοριών και ανακαλύψεων. Κατ’ αυτό τον τρόπο είναι μία πηγή νέων υποθέσεων και μέχρι τούδε μη διατυπωμένων ερωτημάτων. Εντοπίζει κρίσιμες περιοχές για περαιτέρω διερεύνηση. Φέρνει στο φως κενά που υπάρχουν στη γνώση μας και δίνει τη δυνατότητα στον ερευνητή να θέσει ως αξίωμα την ύπαρξη άγνωστων φαινομένων.

Το status της θεωρίας ποικίλλει σε πολύ σημαντικό βαθμό ανάλογα με το γνωστικό κλάδο ή την περιοχή που εξετάζεται. Μερικές θεωρίες, όπως για παράδειγμα στις φυσικές επιστήμες, χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό εκλέπτυνσης και επεξεργασίας. Άλλες, όπως είναι η εκπαιδευτική θεωρία, δε βρίσκονται παρά στα αρχικά στάδια διατύπωσης και χαρακτηρίζονται έτσι από μεγάλη ανομοιογένεια. Ο Moully (1978) επισημαίνει τα εξής χαρακτηριστικά μίας καλής θεωρίας, τα οποία μπορούν να χρησιμεύσουν ως κατάλληλα κριτήρια:

1. Ένα θεωρητικό σύστημα πρέπει να επιτρέπει απαγωγικά βήματα που να μπορούν να δοκιμαστούν εμπειρικά. Πρέπει δηλαδή να παρέχει τα μέσα για την επικύρωση ή την απόρριψή του. Η εγκυρότητα μίας θεωρίας μπορεί να δοκιμαστεί μόνο μέσω της εγκυρότητας των προτάσεων (υποθέσεων) που μπορούν να αντληθούν από αυτήν. Εάν αποτύχουν επανειλημμένες απόπειρες διάψευσης των διαφόρων προτάσεών της, τότε μπορεί να υπάρχει μεγαλύτερη βεβαιότητα για την εγκυρότητά της. Αυτό μπορεί να συνεχίζεται επ’ άπειρον, μέχρι ενδεχομένως κάποια υπόθεση να αποδειχτεί αβάσιμη. Αυτό θα συνιστούσε έμμεση μαρτυρία της ανεπάρκειας της θεωρίας και θα μπορούσε να οδηγήσει στην απόρριψή της (ή, πράγμα που είναι πιο συνηθισμένο, στην αντικατάστασή της από μία επαρκέστερη θεωρία που θα μπορεί να ενσωματώσει την εξαίρεση).

2. Η θεωρία θα πρέπει να είναι συμβατή με την παρατήρηση, αλλά και με θεωρίες που έχουν επικυρωθεί στο παρελθόν. Θα πρέπει να θεμελιώνεται σε εμπειρικά δεδομένα που έχουν επαληθευτεί και θα πρέπει να βασίζεται σε ορθά αξιώματα και υποθέσεις. Όσο καλύτερη είναι μια θεωρία, με τόσο μεγαλύτερη επάρκεια μπορεί να εξηγήσει τα υπό εξέταση φαινόμενα, και τόσο πιο πολλά γεγονότα μπορεί να ενσωματώσει σε μία κατανοητή δομή με συνεχώς αυξανόμενη δυνατότητα για γενίκευση.
3. Οι θεωρίες θα πρέπει να διατυπώνονται με απλούς όρους. Η καλύτερη θεωρία είναι εκείνη που εξηγεί τα περισσότερα φαινόμενα με τον απλούστερο τρόπο. Αυτός είναι ο νόμος της φειδούς. Μία θεωρία θα πρέπει να εξηγεί τα δεδομένα με επάρκεια και ωστόσο δε θα πρέπει να είναι τόσο ευρεία, ώστε να καθίσταται δύσκολη. Από την άλλη πλευρά, δε θα πρέπει να παραβλέπει μεταβλητές μόνο και μόνο επειδή είναι δύσκολο να εξηγηθούν.

Μερικές φορές χρησιμοποιείται ο όρος “μοντέλο” αντί για, ή εναλλακτικά με, τη “θεωρία”. Και οι δύο όροι μπορούν να θεωρηθούν ως επεξηγηματικοί μηχανισμοί ή σχήματα τα οποία έχουν ένα ευρύ εννοιολογικό πλαίσιο, αν και τα μοντέλα συχνά χαρακτηρίζονται από τη χρήση αναλογιών που στοχεύουν να δώσουν μία πιο γραφική ή οπτική αναπαράσταση ενός συγκεκριμένου φαινομένου. Με τον όρο ότι είναι ακριβή και δεν παραμορφώνουν τα γεγονότα, τα μοντέλα μπορούν να βοηθήσουν πολύ στην επίτευξη σαφήνειας και στην επικέντρωση σε καίρια ζητήματα όσον αφορά τη φύση των φαινομένων.

Οι επιστημονικές θεωρίες πρέπει, από την ίδια τους τη φύση, να είναι προσωρινές. Μία θεωρία δεν μπορεί ποτέ να είναι πλήρης με την έννοια ότι περικλείει όλα όσα μπορούν να γίνουν αντικείμενα γνώσης ή κατανόησης εν σχέσει με το δεδομένο φαινόμενο. Όπως λέει ο Mouly,

Πάντοτε, οι επιστημονικές θεωρίες αντικαθίστανται από πιο επεξεργασμένες θεωρίες, που ενσωματώνουν περισσότερα στοιχεία από το προηγμένο στάδιο του ερωτήματος, με τέτοιο τρόπο ώστε η επιστήμη να διευρύνει τους ορίζοντές της για να συμπεριλάβει όλο και πιο πολλά γεγονότα, καθώς αυτά συσσωρεύονται. Χωρίς αμφιβολία, πολλά από τα πράγματα γύρω από τα οποία υπάρχει συμφωνία σήμερα θα βρεθούν ανεπαρκή με βάση μελλοντικούς κανόνες. Αλλά πρέπει να ξεκινήσουμε από εκεί όπου βρισκόμαστε.

(Mouly, 1978)

Έχουμε ήδη αφήσει να εννοηθεί ότι η ποιότητα μίας θεωρίας καθορίζεται από τη φάση ανάπτυξης του συγκεκριμένου γνωστικού κλάδου. Στα πρώιμα στάδια μίας επιστήμης κυριαρχεί η εμπειρική δουλειά, δηλαδή η συσσώρευση και η ταξινόμηση δεδομένων. Γι' αυτό, όπως θα δούμε, μεγάλο μέρος της εκπαιδευτικής έρευνας είναι περιγραφικό. Μόνο καθώς ωριμάζει ένας γνωστικός κλάδος μπορεί να αναπτυχθεί ένα επαρκές θεωρητικό σώμα. Μία πολύ πρόωγη διατύπωση θεωρίας, προτού γίνει η απαραίτητη εμπειρική προκαταρκτική δουλειά, μπορεί να οδηγήσει σε μία επιβράδυνση της προόδου. Ο Mouly εκφράζει την αισιόδοξη άποψη ότι κάποια μέρα ένα και μόνο θεωρητικό σύστημα, άγνωστο σ' εμάς σήμερα, θα χρησιμοποιείται για να εξηγήσει τη συμπεριφορά μορίων, ζώων και ανθρώπων.

Αναφερόμενοι στη θεωρία και στα μοντέλα, έχουμε αρχίσει να θίγουμε το ζήτημα των εργαλείων που χρησιμοποιούνται από τους επιστήμονες στη δουλειά τους. Τώρα θα εξετάσουμε πιο λεπτομερειακά δύο τέτοια εργαλεία τα οποία παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην επιστήμη — την έννοια και την υπόθεση.

ΤΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Οι έννοιες εκφράζουν γενικεύσεις ειδικών περιπτώσεων — θυμός, επιτεύξεις, αλλοτρίωση, ταχύτητα, ευφυΐα, δημοκρατία. Εάν εξετάσουμε αυτά τα παραδείγματα πιο προσεκτικά, θα δούμε ότι το καθένα είναι μία λέξη που αναπαριστά μία ιδέα: ακριβέστερα, μία έννοια είναι η σχέση ανάμεσα στη λέξη (ή σύμβολο) και μία ιδέα ή σύλληψη. Όποιοι κι αν είμαστε και στιδήποτε κι αν κάνουμε, όλοι κάνουμε χρήση εννοιών. Όπως είναι φυσικό, μερικές είναι κοινές και χρησιμοποιούνται από όλες τις ομάδες των ανθρώπων στα πλαίσια της ίδιας κουλτούρας — για παράδειγμα: παιδί, αγάπη, δικαιοσύνη. Άλλες, ωστόσο, έχουν περιορισμένη χρήση και χρησιμοποιούνται μόνον από συγκεκριμένες ομάδες, από ειδικούς ή μέλη επαγγελματικών κλάδων — ιδιογλωσσία, αναδρομική αναστολή, προληπτική κοινωνικοποίηση.

Οι έννοιες μας δίνουν τη δυνατότητα να επιβάλλουμε ένα είδος νόημα στον κόσμο: μέσα από αυτές η πραγματικότητα αποκτά νόημα, τάξη και συνοχή. Είναι τα μέσα με τα οποία γινόμαστε ικανοί να αξιοποιήσουμε την εμπειρία μας. Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο, επομένως, εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από το ρεπερτόριο εννοιών που μπορούμε να ελέγξουμε. Όσο περισσότερες έχουμε, τόσο περισσότερα αισθητηριακά δεδομένα μπορούμε να προσλάβουμε και τόσο πιο σίγουρη θα είναι η αντιληπτική (και γνωστική) κατανόηση αυτού που βρίσκεται

“εξεί εξώ”, όποιο κι αν είναι αυτό. Εάν οι αντιλήψεις μας για τον κόσμο καθορίζονται από τις έννοιες που διαθέτουμε, αυτό συνεπάγεται ότι άνθρωποι με διαφορετικά σύνολα εννοιών θα τείνουν να βλέπουν διαφορετικά την “ίδια” αντικειμενική πραγματικότητα – ένας γιατρός που κάνει τη διάγνωση μίας ασθένειας θα αντλήσει από ένα πάρα πολύ διαφορετικό φάσμα εννοιών εν σχέσει, ας πούμε, με τις περιορισμένες και απλοϊκές ιδέες του απλού ανθρώπου στο συγκεκριμένο αυτό πλαίσιο· σε κάποιον που προέρχεται από μία μακρινή πρωτόγονη κουλτούρα και επισκέπτεται ένα πολιτισμένο μέρος, θα προκαλούσε τόση σύγχυση η φρενήρης κίνηση της αστικής ζωής, όση και στο μυθικό Αρειανό.

Λοιπόν, θα ρωτούσε κανείς, πού οδηγούν όλα αυτά; Πολύ απλά στο εξής: ότι οι κοινωνικοί επιστήμονες έχουν ομοίως αναπτύξει, ή ιδιοποιηθεί, ένα σύνολο εννοιών, στις οποίες μάλιστα έχουν δώσει ακριβές νόημα και οι οποίες τους καθιστούν ικανούς να διαμορφώνουν τις αντιλήψεις τους για τον κόσμο με έναν ιδιαίτερο τρόπο, να αναπαριστούν αυτό το κομμάτι της πραγματικότητας που αποτελεί το ειδικό τους αντικείμενο μελέτης. Και συλλογικά, αυτές οι έννοιες αποτελούν ένα μέρος του ευρύτερου νοηματικού τους συστήματος, το οποίο τους επιτρέπει να εξηγούν αυτή την πραγματικότητα, με εξηγήσεις που είναι ριζωμένες στην άμεση εμπειρία της καθημερινής ζωής και επικυρώνονται από αυτήν. Αυτά τα σημεία μπορούν να εξηγηθούν καλύτερα με το παράδειγμα της έννοιας της κοινωνικής τάξης. Ο Hughes λέει ότι αυτή προσφέρει “έναν κανόνα, μία κατευθυντήρια αρχή, αν και ασαφή κάποιες φορές, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί στη συζήτηση γύρω από ορισμένα είδη εμπειρίας που σχετίζονται με την οικονομική θέση, τον τρόπο ζωής, τις ευκαιρίες ζωής, και ούτω καθεξής. Χρησιμεύει για να εντοπιστούν πλευρές της εμπειρίας και, συσχετίζοντας αυτή την έννοια με άλλες έννοιες, μπορούμε να οικοδομήσουμε θεωρίες σχετικές με την εμπειρία σε ένα συγκεκριμένο πεδίο ή σφαίρα” (Hughes, 1978)¹⁶.

Υπάρχουν δύο σημαντικά ζητήματα που πρέπει να τονιστούν κατά τη μελέτη των επιστημονικών εννοιών. Το πρώτο είναι ότι αυτές δεν υπάρχουν ανεξάρτητα από εμάς: είναι πράγματι δικές μας επινοήσεις που μας καθιστούν ικανούς να αποκομίσουμε τουλάχιστον μία κάποια κατανόηση του προφανούς χάους της φύσης. Το δεύτερο είναι ότι είναι αριθμητικά

16. Hughes, J.A., *Sociological Analysis: Methods of Discovery* (Nelson & Sons Ltd., Sunbury-on-Thames, 1978).

περιορισμένες και κατ’ αυτό τον τρόπο έρχονται σε αντίθεση με τον άπειρο αριθμό φαινομένων που καλούνται να εξηγήσουν.

Ένα δεύτερο εργαλείο μεγάλης σημασίας για τον επιστήμονα είναι η υπόθεση. Από αυτήν ξεκινάει μεγάλο μέρος της έρευνας, κυρίως στις περιπτώσεις που διερευνώνται σχέσεις αιτίας - αποτελέσματος ή παρεπόμενές τους. Η υπόθεση έχει οριστεί από τον Kerlinger (1970) ως μία υποθετική διατύπωση των σχέσεων μεταξύ δύο ή περισσότερων μεταβλητών. Πιο απλά, υπόθεση έχει ονομαστεί “μία επεξεργασμένη εικασία”, αν και διαφέρει από μία επεξεργασμένη εικασία από την άποψη ότι είναι συχνά το αποτέλεσμα σημαντικής μελέτης, κριτικής σκέψης και παρατήρησης. Ο Medawar¹⁷ εκφράζει τις εξής ασύγκριτες αξίες απόψεις σχετικά με την υπόθεση και τη λειτουργία της:

“Όλες οι προόδοι της επιστημονικής κατανόησης, σε όλα τα επίπεδα, αρχίζουν με μία θεωρητική περιπέτεια, μία φανταστική εκ των προτέρων σύλληψη του τι θα μπορούσε να είναι αληθινό – μία σύλληψη που πάντοτε, και αναγκαστικά, πάει λίγο πιο πέρα (μερικές φορές πολύ πιο πέρα) από οτιδήποτε στο οποίο είτε σύμφωνα με τη λογική είτε σύμφωνα με τα γεγονότα νομιμοποιούμαστε να πιστεύουμε. Πρόκειται για την επινόηση ενός πιθανού κόσμου ή ενός μικροσκοπικού κλάσματός του. Η εικασία κατόπιν εκτίθεται σε κριτική, προκειμένου να ανακαλυφθεί εάν αυτός ο κόσμος της φαντασίας μοιάζει κάπως, ή δε μοιάζει, με τον πραγματικό. Η επιστημονική λογική είναι επομένως σε όλα τα επίπεδα μία αλληλεπίδραση ανάμεσα σε δύο πεισδία της σκέψης – ένας διάλογος ανάμεσα σε δύο φωνές, μία φανταστική και μία άλλη κριτική· ένας διάλογος, θα μπορούσαμε να πούμε, ανάμεσα στο δυνατό και στο πραγματικό, ανάμεσα στην πρόταση και την απόρριψη, στην εικασία και την κριτική, ανάμεσα σε αυτό που θα μπορούσε να αληθεύει και σε αυτό που ισχύει στην πραγματικότητα.

(Medawar, 1972)

Ο Kerlinger (1970) έχει επισημάνει δύο κριτήρια “καλών” υποθέσεων. Το πρώτο είναι ότι οι υποθέσεις είναι αποφάνσεις σχετικά με τις σχέσεις ανάμεσα σε μεταβλητές· και το δεύτερο ότι οι υποθέσεις έχουν σαφείς συνέπειες για τον έλεγχο των διατυπωμένων σχέσεων. Σ’ αυτά προσθέτει δύο επικουρικά κριτήρια: ότι οι υποθέσεις είναι συμβατές με την τρέχουσα γνώση· και ότι εκφράζονται όσο το δυνατόν οικονομικότερα. Έτσι, εάν

17. Medawar, P.B., *The Hope of Progress* (Methuen, London, 1972).

Πίνακας 1.4: Η Υπόθεση

Από τη στιγμή που έχει να δουλέψει με μία υπόθεση, ο επιστήμονας βρίσκεται επί το έργον. Η υπόθεση θα τον καθοδηγήσει να κάνει ορισμένες παρατηρήσεις αντί για κάποιες άλλες και θα υποδείξει πειράματα τα οποία διαφορετικά δε θα μπορούσαν να επιτελεστούν. Οι επιστήμονες σύντομα, μέσα από την εμπειρία τους, μαθαίνουν τα χαρακτηριστικά που φτιάχνουν μία καλή υπόθεση... σχεδόν όλοι οι νόμοι και οι υποθέσεις μπορούν να ερμηνευθούν με τέτοιο τρόπο ώστε να απαγορεύουν την εμφάνιση ορισμένων φαινομένων... Είναι σαφές ότι μία υπόθεση που είναι τόσο ανεκτική ώστε να καλύπτει οποιοδήποτε φαινόμενο δε μας λέει απολύτως τίποτε. Όσο πιο πολλά φαινόμενα απαγορεύει, τόσο περισσότερο μας πληροφορεί. Εξάλλου, μία καλή υπόθεση πρέπει επίσης να έχει το χαρακτήρα της *λογικής αμεσότητας*, και εννοώ μ' αυτό ότι πρέπει να είναι μάλλον ειδικά μία εξήγηση αυτού που χρειάζεται να εξηγηθεί και όχι μία εξήγηση πάρα πολλών άλλων επιπρόσθετων φαινομένων... Η μεγάλη αρετή της λογικής αμεσότητας σε μια υπόθεση έγκειται στο γεγονός ότι η τελευταία μπορεί να δοκιμαστεί με συγκριτικά άμεσα και εφαρμόσιμα μέσα — δηλαδή χωρίς την ίδρυση ενός νέου ερευνητικού ινστιτούτου ή χωρίς να χρειαστεί να κάνουμε ένα ταξίδι στο διάστημα. Ένα μεγάλο μέρος της *τέχνης του επιλύσιμου* είναι η τέχνη της επινόησης υποθέσεων που μπορούν να δοκιμαστούν με εφαρμόσιμα πειράματα.

Πηγή: Medawar. 1981¹⁸

εικάζουμε ότι το υπόβαθρο της κοινωνικής τάξης καθορίζει τα ακαδημαϊκά επιτεύγματα, έχουμε μία σχέση ανάμεσα σε μία μεταβλητή, την κοινωνική τάξη, και μία άλλη, το ακαδημαϊκό επίτευγμα. Εφόσον μπορούν να μετρηθούν και οι δύο, τα βασικά κριτήρια που θεσπίζει ο Kerlinger μπορούν να ικανοποιηθούν. Και δεν παραβιάζονται ούτε τα επικουρικά κριτήρια που προτείνει ο Kerlinger (βλ. επίσης Πίνακα 1.4).

Επιπρόσθετα, εντοπίζει τέσσερις λόγους για τη σημασία των υποθέσεων ως εργαλείων έρευνας. Πρώτον, οργανώνουν τις προσπάθειες των ερευ-

18. Medawar. P.B., *Advice to a Young Scientist* (Pan Books, London, 1981).

νητών. Η σχέση που εκφράζεται στην υπόθεση υποδεικνύει τι θα έπρεπε να κάνουν. Τους καθιστούν ικανούς να κατανοήσουν το πρόβλημα με μεγαλύτερη σαφήνεια και τους παρέχουν ένα πλαίσιο για τη συλλογή, ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων τους. Δεύτερον, είναι, με τα λόγια του Kerlinger, τα λειτουργικά εργαλεία της θεωρίας. Μπορούν να συναχθούν από τη θεωρία ή από άλλες υποθέσεις. Τρίτον, μπορούν να δοκιμαστούν, εμπειρικά ή πειραματικά, οδηγώντας έτσι στην επιβεβαίωση ή στην απόρριψη. Και υπάρχει πάντοτε η δυνατότητα μία υπόθεση, εφόσον επιβεβαιωθεί και αποδειχτεί, να γίνει νόμος. Και τέταρτον, οι υποθέσεις είναι ισχυρά εργαλεία για την προώθηση της γνώσης επειδή, όπως λέει ο Kerlinger, μας δίνουν τη δυνατότητα να βγούμε έξω από τα όρια του εαυτού μας.

Οι υποθέσεις και οι έννοιες αποτελούν αποφασιστικό μέρος της επιστημονικής μεθόδου, και σ' αυτή θα στρέψουμε την προσοχή μας στη συνέχεια.

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ

Εάν το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα της επιστήμης είναι η εμπειρική της φύση, το επόμενο πιο σημαντικό γνώρισμα είναι το σύνολο των διαδικασιών της, οι οποίες δε δείχνουν μόνον πώς φτάνει κανείς στα ευρήματα, αλλά έχουν επίσης επαρκή σαφήνεια, έτσι ώστε να τις επαναλάβουν οι συνάδελφοι επιστήμονες, δηλαδή να τις ελέγξουν με τα ίδια ή με άλλα υλικά και έτσι να θέσουν σε δοκιμασία τα αποτελέσματα. Όπως λένε ο Cuff και οι συνεργάτες του¹⁹: "Μία επιστημονική προσέγγιση εμπεριέχει κατ' ανάγκη πρότυπα και διαδικασίες, προκειμένου να καταδείξει την 'εμπειρική εγγύηση' των ευρημάτων της, να δείξει το συνταίριασμα ή την εναρμόνιση των αποφάνσεών της με αυτό που συμβαίνει ή έχει συμβεί στον κόσμο" (Cuff and Payne, 1979). Χάρην ευκολίας, απτές τις σταθερές και τις διαδικασίες θα τις ονομάσουμε "η επιστημονική μέθοδος", παρ' ότι αυτό μπορεί να είναι κάπως παραπλανητικό για τον εξής λόγο: ο συνδυασμός του οριστικού άρθρου, του επιθέτου και του ουσιαστικού στον ενικό φέρνει στο μυαλό κάποιων ανθρώπων μία μοναδική, χωρίς παραλλαγές, προσέγγιση στην επίλυση προβλημάτων, μία προσέγγιση που συχνά έχει να κάνει με άτομα ή με ποντίκια και που λαμβάνει χώρα μέσα στα όρια ενός εργαστηρίου γεμάτου από τυπικούς επιστήμονες με λευκές μπλούζες και εκκεντρική συμπεριφορά. Ωστόσο, υπάρχει εδώ κάτι πολύ πιο σημαντικό. Ο όρος στην πραγματικότητα καλύπτει μία σειρά μεθόδων οι οποίες

19. Cuff, E.C. and Payne, G.C.F. (eds), *Perspectives in Sociology* (George Allen & Unwin, London, 1979).

Πίνακας 1.5: Στάδια στην ανάπτυξη μίας επιστήμης

1. Ορισμός της εν λόγω επιστήμης και εντοπισμός των φαινομένων που θα πρέπει να υπαχθούν σε αυτήν.
2. Παρατηρησιακό στάδιο, κατά το οποίο εντοπίζονται και χαρακτηρίζονται οι σχετικοί παράγοντες, οι μεταβλητές ή τα στοιχεία και κατά το οποίο αναπτύσσονται κατηγορίες και ταξινόμιες.
3. Έρευνα συσχετισμών, κατά την οποία μεταβλητές και παράμετροι συσχετίζονται μεταξύ τους και ενοποιούνται συστηματικά οι πληροφορίες καθώς αρχίζουν να αναπτύσσονται οι θεωρίες.
4. Ο συστηματικός και ελεγχόμενος χειρισμός μεταβλητών, προκειμένου να φανεί εάν τα πειράματα δίνουν τα αναμνόμενα αποτελέσματα, προχωρώντας έτσι από τη συσχέτιση στην αιτιότητα.
5. Η αυστηρή θέσπιση ενός σώματος θεωρίας καθώς συσσωρεύονται τα αποτελέσματα των προηγούμενων σταδίων. Ανάλογα με τη φύση των φαινομένων που υποβάλλονται σε εξονυχιστική εξέταση, μπορούν να διατυπωθούν και να συστηματοποιηθούν νόμοι.
6. Η χρήση των καθιερωμένων θεωριών για την επίλυση προβλημάτων ή ως πηγή περαιτέρω υποθέσεων.

ποικίλλουν όσον αφορά το βαθμό εκλέπτυνσής τους ανάλογα με τη λειτουργία τους και το συγκεκριμένο στάδιο ανάπτυξης στο οποίο έχει φτάσει μία επιστήμη. Στο σημείο αυτό σας παραπέμπουμε στον Πίνακα 1.5, όπου εκτίθεται η ακολουθία των σταδίων μέσα από τα οποία περνάει κανονικά μία επιστήμη κατά την ανάπτυξή της ή, ίσως πιο ρεαλιστικά, τα οποία είναι συνεχώς παρόντα μέσα στην πρόοδό της και αποτελούν για τους επιστήμονες πηγή απ' όπου μπορούν να αντλήσουν, ανάλογα με το είδος των πληροφοριών που αναζητούν ή το είδος του προβλήματος που έχουν να αντιμετωπίσουν. Αυτό το τελευταίο σημείο θα φαινόταν ιδιαίτερα σημαντικό στην περίπτωση μίας αναδυόμενης επιστήμης, όπως είναι η επιστημονική μελέτη των εκπαιδευτικών προβλημάτων, στον οποίο διανοητές σε διαφορετικά μέρη του κόσμου είναι απασχολημένοι με τη μελέτη μίας πλατιάς κλίμακας προβλημάτων σε μία ιδιαίτερα περιπλοκή περιοχή. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για μας, στις προσπάθειές μας να διασαφηνίσουμε τον όρο "επιστημονική μέθοδος", έχουν τα στάδια 2, 3 και 4. Το στάδιο 2 είναι ένα σημείο χωρίς ιδιαίτερες περιπλοκές, όπου ο ερευνητής με ευχαρίστηση παρατηρεί και καταγράφει γεγονότα και ενδεχομένως φτάνει σε κάποιο σύστημα ταξινόμησης. Μεγάλο μέρος της έρευνας στο χώρο της

εκπαίδευσης, κυρίως στο επίπεδο της αίθουσας διδασκαλίας και του σχολείου, διεξάγεται κατ' αυτό τον τρόπο, π.χ. επισκοπήσεις και μελέτες ατομικών περιπτώσεων. Το στάδιο 3 εισάγει μία νότα αυξημένης εκλέπτυνσης, καθώς γίνονται απόπειρες να προσδιοριστούν σχέσεις ανάμεσα σε μεταβλητές μέσα σε ένα χαλαρό πλαίσιο πρωτόλειας θεωρίας. Το στάδιο 4 είναι το στάδιο της μεγαλύτερης εκλέπτυνσης και συχνά αυτό που πολλοί άνθρωποι εξισώνουν αποκλειστικά με την επιστημονική μέθοδο. Προκειμένου να φτάσουν στην αιτιότητα, ως κάτι διακριτό από απλά μέτρα συσχέτισης, οι ερευνητές εδώ σχεδιάζουν πειραματικές καταστάσεις στις οποίες χειρίζονται μεταβλητές για να υποβάλουν σε δοκιμασία τις υποθέσεις που έχουν επιλέξει. Να πώς περιγράφει τα τελευταία στάδια ένας διακεκριμένος ερευνητής:

Κατά πρώτον, υπάρχει μία αμφιβολία, ένα εμπόδιο, μία ακαθόριστη κατάσταση, που ζητάει επιτακτικά, θα λέγαμε, να καθοριστεί. Ο επιστήμονας διακατέχεται από αόριστες αμφιβολίες, συναισθηματικές διαταραχές, πρωτόλειες ιδέες. Αγωνίζεται να διαπινώσει το πρόβλημα, έστω και ανεπαρκώς. Μελετά τη βιβλιογραφία, ανιχνεύει τη δική του εμπειρία καθώς και αυτήν των άλλων. Συχνά δεν έχει παρά να περιμένει ένα επινοητικό άλμα του μυαλού. Ίσως αυτό συμβεί ίσως και όχι. Εφόσον διατυπωθεί το πρόβλημα, εφόσον υποβληθεί σωστά το βασικό ερώτημα ή τα ερωτήματα, τα υπόλοιπα είναι πολύ ευκολότερα. Κατόπιν οικοδομείται η υπόθεση, στη συνέχεια σπνάνγονται οι συνέπειές της, κυρίως με πειραματικό τρόπο. Σε αυτή την πορεία, το αρχικό πρόβλημα, και φυσικά η αρχική υπόθεση, μπορεί να αλλάξει. Μπορεί να διευρυνθεί ή να στενέψει. Μπορεί ακόμα και να εγκαταλειφθεί. Τέλος, χωρίς όμως αυτό να είναι και το τελικό βήμα, η σχέση που έχει εκφραστεί από την υπόθεση δοκιμάζεται μέσω της παρατήρησης και του πειραματισμού. Με βάση τα στοιχεία που προκύπτουν από την έρευνα, η υπόθεση γίνεται αποδεκτή ή απορρίπτεται. Αυτή η πληροφορία κατόπιν επανατροφοδοτεί το αρχικό πρόβλημα και παραμένει ή τροποποιείται ανάλογα με το τι υπαγορεύει η μαρτυρία. Τέλος, ο Dewey επισήμανε ότι μία φάση της πορείας μπορεί να επεκταθεί και να αποκτήσει μεγάλη σημασία, μία άλλη μπορεί να παραβλεφθεί, καθώς και ότι μπορεί να εμπλέκονται λιγότερα ή περισσότερα βήματα. Αυτά τα πράγματα δεν είναι σημαντικά. Αυτό που είναι σημαντικό είναι η συνολική θεμελιώδης ιδέα της επιστημονικής έρευνας ως μία ελεγχόμενη ορθολογική πορεία κριτικής αναζήτησης, η αλληλοεξαρτώμενη φύση των μερών της πορείας, και η υψίστη σημασία του προβλήματος και της διατύπωσής του.

(Kerlinger, 1970)

Πίνακας 1.6: Η παρακολούθηση σκηνών επιθετικότητας στην τηλεόραση αποτελεί αίτιο της επιθετικότητας των παιδιών;

Υπάρχει μία συσχέτιση ανάμεσα στην ποσότητα χρόνου τον οποίο περνάνε τα παιδιά παρακολουθώντας σκηνές βίας στην τηλεόραση και στην τάση τους να επιλέγουν επιθετικές λύσεις στα προβλήματά τους. Σημαίνει αυτό ότι η παρακολούθηση σκηνών επιθετικότητας στην τηλεόραση αποτελεί αίτιο της επιθετικότητας των παιδιών; Όχι απαραίτητα. Θα μπορούσε. Αλλά θα μπορούσε επίσης να σημαίνει ότι τα επιθετικά παιδιά απλώς αρέσκονται να παρακολουθούν σκηνές επιθετικότητας και ότι αυτά τα παιδιά θα ήταν εξίσου επιθετικά εάν έβλεπαν όλη μέρα το "Καπετάν-Καγκουρό". Στη συνέχεια όμως κάποιοι παρουσίασαν ορισμένα πειράματα, με τα οποία απέδειξαν ότι η παρακολούθηση της βίας αυξάνει τη βία. Με ποιον τρόπο; Βάζοντας στην τύχη κάποια παιδιά σε μια κατάσταση κατά την οποία παρακολουθούσαν ένα επεισόδιο των "Αδιάφθορων" – μία σειρά στην τηλεόραση στην οποία οι άνθρωποι δέρνουν, σκοτώνουν, βιάζουν, δαγκώνουν και χτυπάνε βίαια ο ένας τον άλλον για πενήντα λεπτά σε κάθε επεισόδιο. Για έλεγχο, έβαλαν στην τύχη κάποια άλλα παιδιά σε μία κατάσταση κατά την οποία παρακολουθούσαν για κάποιο χρονικό διάστημα ένα αθλητικό γεγονός. Το κρίσιμο σημείο: Το κάθε παιδί είχε ίσες πιθανότητες να επιλεγεί για να παρακολουθήσει τους "Αδιάφθορους". Συνεπώς, οι οποιοδήποτε διαφορές των παιδιών όσον αφορά τη δομή του χαρακτήρα τους ουδετεροποιήθηκαν κατά τις δύο πειραματικές συνθήκες. Έτσι, εφόσον οι ερευνητές βρήκαν ότι τα παιδιά που παρακολούθησαν τους "Αδιάφθορους" εκδήλωναν μετέπειτα μεγαλύτερη επιθετικότητα από τα παιδιά που παρακολούθησαν το αθλητικό γεγονός, αυτό υποβάλλει με αρκετή ισχύ την ιδέα ότι η παρακολούθηση βίας μπορεί να οδηγήσει στη βία.

Πηγή: Aronson, 1976²⁰

Έχοντας υπόψη μας τα στάδια 3 και 4 του Πίνακα 1.5, μπορούμε να πούμε ότι η επιστημονική μέθοδος αρχίζει συνειδητά και σκόπιμα με την επιλογή μέσα από το συνολικό αριθμό στοιχείων σε μία δεδομένη κατάσταση. Τα στοιχεία στα οποία προσκολλώνται οι ερευνητές θα είναι

20. Aronson, E., *The Social Animal* (Freeman, San Francisco, 1976).

βεβαίως κατάλληλα για επιστημονική διατύπωση: αυτό πολύ απλά σημαίνει ότι θα έχουν ποσοτικές πλευρές. Το πρωταρχικό εργαλείο δουλειάς τους θα είναι η υπόθεση, η οποία, όπως έχουμε δει, είναι μία απόφαση που υποδεικνύει μία σχέση (ή την απουσία μίας σχέσης) ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα από τα επιλεγμένα στοιχεία και που είναι διατυπωμένη κατά τέτοιο τρόπο ώστε να έχει σαφείς συνέπειες για τον έλεγχό της. Οι ερευνητές κατόπιν επιλέγουν την πλέον κατάλληλη μέθοδο και υποβάλλουν την υπόθεσή τους σε έλεγχο. Ο Πίνακας 1.6 δίνει παραδείγματα γι' αυτά τα σημεία. Πρόκειται για μία μελέτη που θέλει να απαντήσει στο ερώτημα: "Η παρακολούθηση σκηνών επιθετικότητας στην τηλεόραση αποτελεί αίτιο της επιθετικότητας των παιδιών;". Τα στοιχεία που επιλέχτηκαν για την έρευνα ήταν, πρώτον, η ποσότητα του χρόνου που περνάνε τα παιδιά βλέποντας σκηνές βίας στην τηλεόραση και, δεύτερον, η τάση τους να επιλέγουν επιθετικές λύσεις στα προβλήματά τους. Η υπόθεση ότι υπάρχει μία σχέση ανάμεσα στους δύο αυτούς παράγοντες δοκιμάστηκε σε μία απλή πειραματική κατάσταση χρησιμοποιώντας μία ομάδα ελέγχου και μία πειραματική ομάδα και βρέθηκε ότι ισχύει. Το παράδειγμα δίνει μία παραστατική εικόνα της θετικιστικής προσέγγισης στη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων.

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΘΕΤΙΚΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

Μιλήσαμε σε κάποια έκταση για το θετικισμό, τη φύση της επιστήμης και την επιστημονική μέθοδο, αλλά, παρά την αποδεδειγμένη επιτυχία του επιστημονικού εγχειρήματος – κυρίως στο πεδίο της φυσικής επιστήμης –, οι οντολογικές και επιστημολογικές βίαιες του έχουν βρεθεί στο στόχαστρο διαρκούς και μερικές φορές σφοδρής κριτικής προερχόμενης από αρκετές κατευθύνσεις. Έχοντας την αρχή της στο δεύτερο μισό του περασμένου αιώνα, η εξέγερση ενάντια στο θετικισμό πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια ενός ευρέος μετώπου, προσελκύοντας μερικούς από τους καλύτερους διανοούμενους της Ευρώπης – φιλοσόφους, επιστήμονες, κριτικούς της κοινωνικής πραγματικότητας και δημιουργικούς καλλιτέχνες. Ακόμη και σήμερα, αντίπαλοι του θετικισμού δεν είναι μόνο κατηγορίες ανθρώπων όπως αυτοί που αναφέραμε, αλλά και κάποιοι από τις τάξεις των ίδιων των κοινωνικών επιστημόνων. Στην ουσία, πρόκειται για μία αντίδραση ενάντια στην κοσμεικόνα που προέβαλλε η επιστήμη, η οποία, πιστεύεται, δυσφημίζει τη ζωή και το πνεύμα. Ο ακριβής στόχος της επίθεσης των αντι-θετικιστών υπήρξε η μηχανιστική και αναγωγιστική άποψη της επιστήμης για

τη φύση, η οποία, εξ ορισμού, αποκλείει τις ιδέες της επιλογής, της ελευθερίας, της ατομικότητας και της ηθικής υπευθυνότητας.

Μία από τις πιο συνεχείς και συνεπείς επιθέσεις ως προς το θέμα αυτό προήλθε από τον ποιητή William Blake, ο οποίος αντιλαμβάνονταν το σύμπαν όχι ως ένα μηχανισμό, αλλά ως ένα ζωντανό οργανισμό:

Ο Blake θα ήθελε να καταλάβουμε ότι η μηχανιστική επιστήμη και η φιλοσοφία του υλισμού εξαλείφουν την ίδια την έννοια της ζωής. Το μόνο που μπορούν να κάνουν είναι να ορίζουν τη ζωή με όρους βιοχημείας, βιοφυσικής, ταλαντώσεων, μηχανών κύματος και ούτω καθεξής. Ανάγουν τη “ζωή” στην κατανοητή μέτρηση, αλλά μία τέτοια θεώρηση της ζωής δεν περιλαμβάνει το πλέον προφανές στοιχείο: ότι τη ζωή μπορεί να τη γνωρίσει μόνο ένα έμβιο ον, μία “εσώτερη” εμπειρία. Όσο ακριβής κι αν είναι η μέτρηση, ποτέ δε θα μπορέσει να μας δώσει μία εμπειρία της ζωής, γιατί η ζωή δεν μπορεί να ζυγιστεί και να μετρηθεί στα πλαίσια μίας φυσικής κλίμακας.

(Nesfield-Cookson, 1987)²¹

Μία άλλη αμφισβήτηση των ισχυρισμών του θετικισμού έχει την καταγωγή της στον Soren Kierkegaard, το Δανό φιλόσοφο, από το έργο του οποίου επρόκειτο να προέλθει το κίνημα που έγινε γνωστό ως Υπαρξισμός. Το θεωρητικό ενδιαφέρον του Kierkegaard επικεντρωνόταν στα άτομα και στην ανάγκη τους να αυτοπραγματοθούν στο υψηλότερο επίπεδο ανάπτυξης. Αυτή η πραγματοποίηση του δυναμικού ενός προσώπου ήταν για τον Kierkegaard το νόημα της ύπαρξης, την οποία έβλεπε ως “συγκεκριμένη και ατομική, μοναδική και μη αναγώγιμη, μη υποκείμενη σε εννοιολογήσεις” (Beck, 1979). Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της εποχής στην οποία ζούμε – η εμπιστοσύνη που δείχνει η δημοκρατία στη νοοτροπία του πλήθους, η υπεροχή του ορθού λόγου, η επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος –, όλα αντιμάχονται την επίτευξη αυτού του σκοπού και συμβάλλουν στην αποανθρωποποίηση του ατόμου. Στην επιθυμία του να απελευθερώσει τους ανθρώπους από τις πλάνες τους, η πλάνη για την οποία κατά κύριο λόγο νοιαζόταν ο Kierkegaard ήταν αυτή της αντικειμενικότητας. Με αυτό εννοούσε την επιβολή κανόνων συμπεριφοράς και σκέψης και τη μετατροπή του ανθρώπου σε έναν παθητηρή αποφασισμένο να ανακαλύψει γενικούς νόμους που διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Πρέπει

21. Nesfield-Cookson, B., *William Blake: Prophet of Universal Brotherhood* (Crucible, 1987).

να ανακτηθεί, ισχυριζόταν, η ικανότητα για υποκειμενικότητα. Αυτήν την έβλεπε ως την ικανότητα να αναλογιστεί κάποιος τη σχέση του με οτιδήποτε αποτελεί το επίκεντρο της αναζήτησης. Η αντιπαράθεση που έκανε ανάμεσα στην αντικειμενικότητα και στην υποκειμενικότητα φανερώνεται στο ακόλουθο κείμενο:

Όταν το ερώτημα της αλήθειας τίθεται με αντικειμενικό τρόπο, ο στοχασμός κατευθύνεται αντικειμενικά στην αλήθεια ως ένα αντικείμενο με το οποίο σχετίζεται το υποκείμενο της γνώσης. Ο στοχασμός, ωστόσο, δεν εστιάζεται στη σχέση, αλλά στο ερώτημα εάν αυτή είναι η αλήθεια με την οποία σχετίζεται το υποκείμενο της γνώσης. Μόνον όταν το αντικείμενο με το οποίο σχετίζεται αυτός είναι η αλήθεια, τότε το υποκείμενο θεωρείται ότι βρίσκεται μέσα στην αλήθεια. Όταν το ερώτημα της αλήθειας τίθεται υποκειμενικά, ο στοχασμός κατευθύνεται υποκειμενικά στη φύση της σχέσης του ατόμου. Μόνον όταν ο τρόπος αυτής της σχέσης βρίσκεται μέσα στην αλήθεια, το άτομο βρίσκεται μέσα στην αλήθεια, ακόμα και αν τύχαινε να σχετίζεται έτσι με ό,τι δεν είναι αληθινό.

(Kierkegaard, 1974)²²

Για τον Kierkegaard, “η υποκειμενικότητα και η συγκεκριμένη φύση της αλήθειας είναι από κοινού το φως. Όποιος είναι αφοσιωμένος στην επιστήμη ή στην ηθική που διέπεται από κανόνες έχει μεσάνυχτα και χρειάζεται να διασωθεί από την κατάσταση του σκότους στην οποία βρίσκεται” (Warnock, 1970)²³.

Ένας άλλος που επίσης ενδιαφέρεται για τα αποανθρωποποιητικά αποτελέσματα των κοινωνικών επιστημών είναι ο Ions. Ενώ παραδέχεται ότι μπορεί να τους αναγνωριστεί σε μεγάλο βαθμό πως φωτίζουν σκοτεινές γωνιές, εκφράζει σοβαρή ανησυχία για τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται η ποσοτικοποίηση και οι υπολογισμοί, υποβοηθούμενοι από τη στατιστική θεωρία και μέθοδο. Σχετικά με αυτό το ζήτημα, γράφει:

Η συζήτηση ξεκινάει από τη στιγμή που ποσοτικοποιούμε τη διαδικασία και ερμηνεύουμε την ανθρώπινη πράξη. Από την άποψη αυτή, η επιστήμη της συμπεριφοράς αντιπροσωπεύει μία μορφή κολεκτιβισμού που είναι

22. Kierkegaard, S., *Concluding Unscientific Postscript* (Princeton University Press, Princeton, 1974).

23. Warnock, M., *Existentialism* (Oxford University Press, London, 1970).

παράλληλη με άλλες εξελίξεις στον αιώνα αυτό. Όσο υψηλά κίνητρα και αν έχει η πρόθεση, η συνέπεια είναι η αποπροσωποποίηση, τα αποτελέσματα της οποίας μπορούν να γίνουν αισθητά στο επίπεδο του ατομικού ανθρώπινου όντος και όχι απλώς στο επίπεδο της κουλτούρας. (Ions, 1977)²⁴

Η έντασή του δεν αφορά την ποσοτικοποίηση *per se*, αλλά την ποσοτικοποίηση όταν αυτή γίνεται αυτοσκοπός – “ένας κλάδος των μαθηματικών μάλλον παρά μία ανθρωπιστική μελέτη που επιδιώκει να εξερευνήσει και να φωτίσει τις δύσκολες συνθήκες της ανθρώπινης κατάστασης” (Ions, 1977).

Ένας άλλος δριμύς κριτικός της αντικειμενικής συνείδησης υπήρξε ο Roszak. Γράφοντας για το αλλοτριωτικό της αποτέλεσμα στη σύγχρονη ζωή, αναφέρει:

Ενώ η τέχνη και η λογοτεχνία του καιρού μας μας λένε όλο και πιο απεγνωσμένα ότι η ασθένεια από την οποία πεθαίνει η εποχή μας είναι αυτή της αλλοτρίωσης, οι επιστήμες, με την αμείλικτη επίδωξή τους για αντικειμενικότητα, ανεβάζουν την αλλοτρίωση στην αποθέωσή της ως το μοναδικό μας μέσο για την επίτευξη μίας έγκυρης σχέσης με την πραγματικότητα. Η αντικειμενική συνείδηση είναι η αλλοτριωμένη ζωή προωθημένη στο πιο τιμητικό της status με τη μορφή της επιστημονικής μεθόδου. Υπό την αιγίδα της υποτάσσουμε τη φύση στις διαταγές μας μόνο, αποξενώνοντας τους εαυτούς μας από όλο και περισσότερα πράγματα από αυτά που βιώνουμε, μέχρι που η πραγματικότητα, για την οποία η αντικειμενικότητα μας λέει τόσα πολλά, τελικά γίνεται ένα σύμπαν απολιθωμένης αλλοτρίωσης.

(Roszak, 1970)²⁵

Η αιτιολόγηση οποιασδήποτε διανοητικής δραστηριότητας βρίσκεται στο αποτέλεσμα που έχει στο βαθμό ανάπτυξης της αυτογνωσίας μας. Αυτή η ανάπτυξη, ισχυρίζονται μερικοί, έχει καθυστερήσει στην εποχή μας

24. Ions, E., *Against Behaviouralism: A Critique of Behavioural Science* (Basil Blackwell, Oxford, 1977).

25. Roszak, T., *The Making of a Counter Culture* (Faber and Faber, London, 1970). Για μία μεταγενέστερη μελέτη, η οποία εξετάζει την επίδραση της επιστήμης και της αντικειμενικότητας στην εκκοσμίκευση της συνείδησης, βλ. του ίδιου συγγραφέα, *Where the Wasteland Ends* (Faber and Faber, 1972).

εξαιτίας της υπερβολικής επίδρασης που έχει επιτραπεί να ασκεί το θετικιστικό παράδειγμα σε περιοχές της διανοητικής ζωής μας. Ο Holbrook, για παράδειγμα, αποδίδοντας στη συνειδητότητα μία κεντρική θέση στην ανθρώπινη ύπαρξη και βαθιά ανήσυχος για το τι συμβαίνει σ' αυτήν, έχει γράψει:

Οι προσεγγίσεις μας σήμερα στη μελέτη του ανθρώπου έχουν αποδώσει λίγα και είναι στην ουσία νεκρές, διότι είναι προσκολλημένες στο θετικισμό – δηλαδή σε μία προσέγγιση που αξιώνει ότι τίποτε δεν πρέπει να θεωρείται πραγματικό, εάν δεν μπορεί να βρεθεί από την εμπειρική επιστήμη και τις ορθολογικές μεθόδους, από την “αντικειμενικότητα”. Εφόσον το όλο πρόβλημα ... ανήκει στην “ψυχική πραγματικότητα”, στον “εσωτέρο κόσμο” του ανθρώπου, στο ηθικό είναι του και στην υποκειμενική ζωή, δεν μπορεί να υπάρξει καμία δημόσια συζήτηση, εκτός εάν είμαστε διατεθειμένοι να αναγνωρίσουμε τη χρεωκοπία του θετικισμού και την αποτυχία της “αντικειμενικότητας” να δώσει μία επαρκή εξήγηση της ύπαρξης και είμαστε διατεθειμένοι να βρούμε νέους τρόπους αναζήτησης.

(Holbrook, 1977)²⁶

Άλλοι συγγραφείς αμφισβητούν την οπτική που υιοθετεί η θετικιστική κοινωνική επιστήμη, επειδή παρουσιάζει μία παραπλανητική εικόνα του ανθρώπινου όντος. Ο Hampden-Turner²⁷, για παράδειγμα, συμπεραίνει ότι η άποψη για τον άνθρωπο που υποστηρίζει η κοινωνική επιστήμη ενέχει προκαταλήψεις, εφόσον είναι συντηρητική και αγνοεί σημαντικές ιδιότητές του. Διατείνεται ότι αυτή η περιορισμένη εικόνα των ανθρώπων προκύπτει επειδή οι κοινωνικοί επιστήμονες επικεντρώνουν την προσοχή τους στις επαναληπτικές, προβλέψιμες και απρόβλεπτες όψεις του προσώπου σε “ορατές εξωτερικότητες”, αποκλείοντας τον υποκειμενικό κόσμο και – τουλάχιστον όσον αφορά την ψυχολογία – στις πλευρές του προσώπου καθώς αυτό προσπαθεί να κατανοήσει το όλον.

Δύο άλλες κριτικές εκτοξεύονται συνήθως εναντίον της θετικιστικής κοινωνικής επιστήμης προερχόμενες από τις ίδιες τις τάξεις της. Η πρώτη της καταλογίζει ότι δεν λαμβάνει υπόψη της τη μοναδική ικανότητα που διαθέτουμε οι άνθρωποι να ερμηνεύουμε τις εμπειρίες μας και να τις

26. Holbrook, D., *Education, Nihilism and Survival* (Darton, Longman & Todd, London, 1977).

27. Hampden-Turner, C., *Radical Man* (Schenkman, Cambridge, Mass., 1970).

αναπαριστούμε στον εαυτό μας. Μπορούμε, και πράγματι κατασκευάζουμε θεωρίες γύρω από τον εαυτό μας και τον κόσμο μας και επιπλέον, ενεργούμε σύμφωνα με αυτές τις θεωρίες. Εφόσον δεν καταφέρει να το αναγνωρίσει αυτό, η θετικιστική κοινωνική επιστήμη θεωρείται ότι αγνοεί τις βαθιές διαφορές ανάμεσα στην ίδια και στις φυσικές επιστήμες. Η κοινωνική επιστήμη, αντίθετα από τις φυσικές επιστήμες, "βρίσκεται σε μία σχέση υποκειμένου-υποκειμένου με το πεδίο μελέτης της και όχι σε μία σχέση υποκειμένου-αντικειμένου" ασχολείται με έναν ήδη ερμηνευμένο κόσμο, στον οποίο τα νοήματα που αναπτύσσονται τα ενεργά υποκείμενα στην ουσία υπεισέρχονται στην πραγματική συγκρότηση ή παραγωγή του κόσμου".²⁸

Δεύτερον, τα ευρήματα της θετικιστικής κοινωνικής επιστήμης λέγεται συχνά ότι είναι τόσο κοινά και τετριμμένα, ώστε έχουν μικρή σπουδαιότητα γι' αυτούς για τους οποίους προορίζονται, δηλαδή δασκάλους, κοινωνικούς λειτουργούς, συμβούλους, διευθυντές προσωπικού και άλλους παρόμοιους επαγγελματίες. Φαίνεται ότι, όσο μεγαλύτερη προσπάθεια αφιερώνουν οι ερευνητές στον επιστημονικό πειραματισμό τους μέσα στο εργαστήριο, περιορίζοντας, απλοποιώντας και ελέγχοντας μεταβλητές, τόσο πιο πιθανό είναι να καταλήξουν σε μία "κουτσουρεμένη, τεχνητή εκδοχή του όλου, ένα κατασκευασμένο κουκλοθέατρο σε ένα περιορισμένο περιβάλλον".²⁹

28. Giddens, A., *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies* (Hutchinson, London, 1976).

29. Shipman, M.D., *The Limitations of Social Research* (Longman, London, 1972). Η διατύπωση της επιστημονικής μεθόδου, το περίγραμμα της οποίας δόθηκε πιο πάνω, έχει δεχτεί σκληρή και επίμονη κριτική. Ο Mishler, για παράδειγμα, τη χαρακτηρίζει ως μία "μυθική εικόνα της επιστήμης", που είναι παράφωνη σε σχέση με τις πραγματικές πρακτικές των εν ενεργεία επιστημόνων, οι οποίοι φαίνεται ότι μοιάζουν περισσότερο με τεχνίτες παρά με λογικούς. Με τον όρο τεχνίτες, ο Mishler προσπαθεί να τονίσει ότι η ικανότητα εξαρτάται "από την κατάρτιση η οποία προκύπτει από τη μαθητεία, από τη συνεχή πρακτική που βιώνεται στην εμπειρία, καθώς και από την εμπειροπαιωμένη γνώση των συγκεκριμένων μεθόδων που μπορούν να εφαρμοστούν σε ένα φαινόμενο που μας ενδιαφέρει, και όχι από μία αφηρημένη 'λογική της ανακάλυψης' και μία εφαρμογή τελικών 'κανόνων'". Η γνωστική βάση της επιστημονικής έρευνας, ισχυρίζεται ο Mishler, είναι σε μεγάλο βαθμό υπονοούμενη και μη αναλυμένη λεπτομερώς: επιπρόσθετα, οι επιστήμονες τη μαθαίνουν μέσα από μία πορεία κοινωνικοποίησης σε μία "συγκεκριμένη μορφή ζωής". Η ανακάλυψη, η δοκιμασία και η επικύρωση των ευρημάτων εντάσσονται σε πολιτιστικές και γλωσσικές πρακτικές, και οι πειραματικοί επιστήμονες βαδίζουν με πραγματιστικούς τρόπους, μαθαίνοντας από τα λάθη και τις αποτυχίες τους, προσαρμόζοντας διαδικασίες στα τοπικά τους πλαίσια, πείθοντας αποφάσεις στη βάση των συσσωρευμένων εμπειριών τους. Βλ., για

Αυτές οι επικρίσεις είναι τρομακτικές. Ποιες είναι όμως οι εναλλακτικές λύσεις που προτείνονται από τους δυσσημιστές της θετικιστικής κοινωνικής επιστήμης;

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΛΥΣΕΙΣ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΘΕΤΙΚΙΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Παρ' ότι οι αντίπαλοι του θετικισμού μέσα στην ίδια την κοινωνική επιστήμη ανήκουν σε μία ποικιλία σχολών σκέψης, ανάμεσα στις οποίες υπάρχουν λεπτές διαφορές όσον αφορά τις επιστημολογικές οπτικές τους γωνίες, τους ενώνει η κοινή εκ μέρους τους απόρριψη της πεποιθήσης ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά διέπεται από γενικούς νόμους και χαρακτηρίζεται από θεμελιώδεις κανονικότητες. Επιπρόσθετα, θα συμφωνούσαν πως ο κοινωνικός κόσμος μπορεί να κατανοηθεί μόνον από τη σκοπιά των ατόμων τα οποία αποτελούν μέρος της συνεχιζόμενης δράσης που διερευνάται και πως το μοντέλο τους για τον άνθρωπο είναι αυτόνομο και όχι η πλαστική εκδοχή που προτιμούν οι θετικιστές ερευνητές. Απορρίπτοντας την οπτική γωνία του αμερόληπτου αντικειμενικού παρατηρητή — ένα υποχρεωτικό γνώρισμα της παραδοσιακής έρευνας —, οι αντι-θετικιστές θα ισχυρίζονταν ότι η συμπεριφορά των ατόμων μπορεί να κατανοηθεί μόνον από τον ερευνητή που έχει κοινό με αυτά πλαίσιο αναφοράς: η κατανόηση των ερμηνειών που κάνουν τα άτομα για τον κόσμο γύρω τους πρέπει να προέλθει από μέσα, όχι απ' έξω. Έτσι, η κοινωνική επιστήμη θεωρείται μάλλον ένα υποκειμενικό παρά αντικειμενικό εγχείρημα, ένα μέσο πραγμάτευσης της άμεσης εμπειρίας των ανθρώπων μέσα σε συγκεκριμένα πλαίσια. Το ακόλουθο απόσπασμα συλλαμβάνει καλά το πνεύμα με το οποίο θα εργαζόταν ο αντι-θετικιστής κοινωνικός επιστήμονας:

Ο σκοπός της κοινωνικής επιστήμης είναι να κατανοήσει την κοινωνική πραγματικότητα έτσι όπως τη βλέπουν διαφορετικοί άνθρωποι και να καταδείξει πώς οι απόψεις τους διαμορφώνουν τη δράση που αναλαμβάνουν μέσα στην πραγματικότητα αυτή. Εφόσον οι κοινωνικές επιστήμες δεν μπορούν να διεισδύσουν σ' αυτό που βρίσκεται πίσω από την κοινωνική πραγματικότητα, πρέπει να δουλέψουν απευθείας με τους ορισμούς που δίνει ο άνθρωπος για την πραγματικότητα και με τους κανόνες που επινοεί προκειμένου να αντιμετωπίσει με επιτυχία τα προβλήματα που του θέτει. Ενώ οι κοινωνικές επιστήμες δεν αποκα-

παράδειγμα, Mishler (1990) "Validation in inquiry-guided research: the role of exemplars in narrative studies" *Harvard Educational Review*, 60 (4): 415-442.

λίσπουν την τελική αλήθεια, ωστόσο μας βοηθάνε να κατανοήσουμε τον κόσμο μας. Αυτό που προσφέρουν οι κοινωνικές επιστήμες είναι εξήγηση, αποσαφήνιση και απομυθοποίηση των κοινωνικών μορφών που ο άνθρωπος έχει δημιουργήσει γύρω του.

(Beck, 1979)

Το αντι-θετικιστικό κίνημα έχει επηρεάσει σε τέτοιο βαθμό αυτές τις συστατικές περιοχές της κοινωνικής επιστήμης που μας ενδιαφέρουν περισσότερο, δηλαδή την ψυχολογία, την κοινωνική ψυχολογία και την κοινωνιολογία, ώστε σε κάθε περίπτωση έχει αναπνυχθεί ένα κίνημα που αντανακλά τη διάθεση του αντι-θετικισμού, παράλληλα με τις δεσπόζουσες τάσεις. Το κατά πόσο αυτή η εξέλιξη αντιμετωπίζεται με τρόπο ανταγωνιστικό ή συμπληρωματικό εξαρτάται σε κάποιο βαθμό από την προσωπική οπτική γωνία του καθενός. Ωστόσο, δε θα μπορούσε κανείς να αρνηθεί ότι σε κάποιους κύκλους οπαδοί των αντιτιθέμενων οπτικών είναι διατεθειμένοι να συνθηκολογήσουν σε μερικά από τα πιο επίμαχα ζητήματα.

Για παράδειγμα, στην περίπτωση της ψυχολογίας, έχει εμφανιστεί μία σχολή ανθρωπιστικής ψυχολογίας παράλληλα με τις συνυπάρχουσες σχολές του μιχιεβιορισμού και της ψυχανάλυσης. Έχοντας προκύψει ως απάντηση στην πρόκληση για έναν αγώνα ενάντια στην αυξανόμενη αποανθρωποποίηση που χαρακτηρίζει μεγάλο μέρος του κοινωνικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος του εικοστού αιώνα, επιχειρεί να μελετήσει και να κατανοήσει το πρόσωπο ως όλον³⁰. Οι ανθρωπιστές ψυχολόγοι παρουσιάζουν ένα μοντέλο για τους ανθρώπους που είναι θετικό, ενεργητικό και έχει κάποιο σκοπό και ταυτόχρονα τονίζει τη δική τους ενεργό ανάμιξη στην ίδια την εμπειρία της ζωής. Δε στέκονται παράμερα, ενδοσκοπικοί, κάνοντας υποθέσεις. Το ενδιαφέρον τους στρέφεται στις εμπρόθετες και δημιουργικές πλευρές του ανθρώπινου όντος. Η οπτική που υιοθετείται από τους ανθρωπιστές ψυχολόγους φαίνεται, όπως είναι φυσικό, στη μεθοδολογία τους. Είναι αφοσιωμένοι στη μελέτη κατά προτίμηση του ατόμου και όχι της ομάδας, και συνεπώς προτιμούν τις ιδιογραφικές προσεγγίσεις από τις νομοθετικές. Οι συνέπειες που έχει η φιλοσοφία του κινήματος για την αγωγή του ανθρώπου έχουν επισημανθεί από τον Carl Rogers³¹.

30. Buhler, C. and Allen, M., *Introduction to Humanistic Psychology* (Brooks/Cole, Monterey, California, 1972).

31. Βλ. για παράδειγμα, Rogers, C.R., *Freedom to Learn* (Merrill Pub. Co., Columbus, Ohio, 1969) επίσης, Rogers, C.R. and Stevens, B., *Person to Person: Problem of Being Human* (Souvenir Press, London, 1967).

Ανάλογες εξελίξεις στο χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας μπορούν να γίνουν αντιληπτές με το εμφανιζόμενο κίνημα της "επιστήμης προσώπων" (science of persons). Οι οπαδοί του διατείνονται πως, εξαιτίας της αυτογνωσίας μας και των γλωσσικών μας ικανοτήτων, πρέπει να θεωρηθούμε ως συστήματα με πολυπλοκότητα διαφορετικού επιπέδου από αυτήν οποιουδήποτε άλλου υπάρχοντος συστήματος, είτε φυσικού, όπως είναι ένα ζώο, είτε τεχνητού, για παράδειγμα ενός κομπιούτερ. Γι' αυτό και κανένα άλλο σύστημα δεν είναι ικανό να παράσχει ένα επαρκώς ισχυρό μοντέλο για να προαγάγει την κατανόηση του εαυτού μας. Θεωρείται επομένως ότι θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε τον εαυτό μας ως κλειδί στην κατανόηση των άλλων και, αντιστρόφως, την κατανόηση που έχουμε για τους άλλους ως έναν τρόπο ανακάλυψης στοιχείων σχετικά με τον εαυτό μας. Αυτό που απαιτείται είναι ένα ανθρωπομορφικό μοντέλο του ανθρώπου. Εφόσον ο ανθρωπομορφισμός σημαίνει, κυριολεκτικά, την απόδοση ανθρώπινης μορφής και προσωπικότητας, η υποδηλούμενη επίκριση είναι ότι η κοινωνική ψυχολογία στην παραδοσιακή της σύλληψη απέτυχε σε πολύ μεγάλο βαθμό, μέχρι στιγμής, να απεικονίσει τους ανθρώπους όπως αυτοί είναι πραγματικά. Κατά την έκκληση ενός ειρωνικού σχολιαστή: "Για επιστημονικούς λόγους, να μεταχειριζόμαστε τους ανθρώπους σαν να ήταν ανθρώπινα όντα"³².

Αυτή η προσέγγιση θα συνεπαγόταν το να δουλεύει κανείς με βάση ένα μοντέλο του ανθρώπου το οποίο παίρνει υπόψη του τις ακόλουθες αποκλειστικά ανθρώπινες ιδιότητες:

Είμαστε οντότητες που είναι ικανές να παρακολουθούν τις πράξεις τους. Επιπρόσθετα, επειδή έχουμε επίγνωση αυτής της αυτο-παρακολούθησης και έχουμε την ικανότητα της ομιλίας, είμαστε ικανοί να δίνουμε ερμηνευτικά σχόλια σχετικά με αυτές τις πράξεις, καθώς και να προγραμματίζουμε από πριν πράξεις. Οντότητες αυτού του είδους υποστηρίζεται ότι έχουν σε μεγάλο βαθμό την τάση να χρησιμοποιούν κανόνες, να επινοούν σχέδια, να αναπτύσσουν στρατηγικές, έτσι ώστε να κάνουν τα πράγματα να γίνονται έτσι όπως τα θέλουν".

(Harré and Secord, 1972)

Το καθήκον της κοινωνικής ψυχολογίας είναι να κατανοήσει τους ανθρώπους υπό το φως αυτού του ανθρωπομορφικού μοντέλου. Αλλά τι θα

32. Harré, R. and Secord, P., *The Explanation of Social Behaviour* (Basil Blackwell, Oxford, 1972).

Πίνακας 1.7: Ένα επεισόδιο σε αίθουσα διδασκαλίας

Οι Walker και Adelman περιγράφουν ένα περιστατικό με τον ακόλουθο τρόπο:

Σε ένα μάθημα, ο δάσκαλος άκουγε τα αγόρια να διαβάζουν από την αρχή ως το τέλος μικρά δοκίμια που είχαν γράψει ως εργασία για το σπίτι πάνω στο θέμα των "φυλακών". Αφού ένα αγόρι, ο Ονίλσον, διάβασε ως το τέλος τη μάλλον φανερά σύντομη εργασία του, ο δάσκαλος αναστέναξε και είτε κάπως θυμωμένα:

Δ(άσκαλος): Ονίλσον, θα πρέπει να σε κλείσουμε μέσα αν δεν αλλάξεις τους τρόπους σου και δεν κάνεις τις εργασίες σου για το σπίτι. Αυτό είναι όλο κι όλο αυτό που έγραψες;

Μ(αθητής): Φράουλες, φράουλες (Γέλιο).

Τώρα, με μία πρώτη ματιά αυτό φαίνεται χωρίς νόημα. Ένας παρατηρητής που κωδικοποιεί σύμφωνα με το Σύστημα Ανάλυσης των Αλληλεπιδράσεων του Flanders θα έγραφε:

"7"(ο δάσκαλος κάνει κριτική) που ακολουθείται από α,

"4"(ο δάσκαλος θέτει ένα ερώτημα) που ακολουθείται από α,

"9" (εκνευρισμός του μαθητή) και τελικά α,

"10"(σιωπή ή σύγχυση) για να περιγραφεί το γέλιο

Μια τέτοια σειρά από κωδικοποιήσεις, όσο κι αν είναι αξιόπιστη και έγκυρη, δε θα βοηθούσε κανέναν να κατανοήσει γιατί μία τέτοια διακοπή ήταν ασεϊά. Ανθρώπινη περιέργεια μας κάνει να θέλουμε να μάθουμε γιατί όλοι γελούν — και το ίδιο, θα έλεγα, έχει ανάγκη να μάθει και ο κοινωνικός επιστήμονας. Οι Walker και Adelman ρώτησαν ακολούθως γιατί το "φράουλες" ήταν ένα ερέθισμα για γέλιο και πήραν την απάντηση ότι ο δάσκαλος συχνά έλεγε πως οι εργασίες των μαθητών ήταν "σαν τις φράουλες — καλές όσο διαρκούν, αλλά δε διαρκούν καθόλου αρκετό καιρό". Εδώ ένα περιστασιακό σχόλιο που είχε γίνει στο παρελθόν έγινε οργανικό τμήμα του κοινού νοηματικού συστήματος της τάξης. Μπορεί να γίνει κατανοητό μόνον αν δει κανείς τη σχέση έτσι όπως αυτή αναπτύσσεται μέσα στο χρόνο.

Πηγή: Διασκευασμένο από Delamont, 1976³³

εμπειριέχει αυτό συγκεκριμένα; Οι οπαδοί αυτής της προσέγγισης που ονομάζεται "επιστήμη προσώπων" αποδίδουν μεγάλη σημασία στη συστηματική και επιμελή ανάλυση κοινωνικών συμβάντων. Στον Πίνακα 1.7 δίνουμε ένα παράδειγμα ενός τέτοιου γεγονότος που προέρχεται από τη μελέτη μίας αίθουσας διδασκαλίας. Προσέξτε πώς θα παρουσιάζονταν το

33. Delamont, S., *Interaction in the Classroom* (Methuen, London, 1976).

συγκεκριμένο περιστατικό σε ένα φύλλο χαρτιού με κωδικοποιημένες τις αλληλεπιδράσεις από έναν ερευνητή που χρησιμοποιεί τη θετικιστική προσέγγιση. Σημειώστε, επίσης, πώς αυτό το μέρος ζωής που συμβαίνει μέσα σε μία αίθουσα διδασκαλίας είναι δυνατό να γίνει κατανοητό μόνον αν γνωρίζουμε το ειδικό πλαίσιο του οργανισμού στον οποίο εντάσσεται.

Η προσέγγιση στην ανάλυση κοινωνικών συμβάντων την οποία δείχνουμε στον Πίνακα 1.8 είναι γνωστή ως "ηθογενής μέθοδος" (ethogenic method)³⁴. Σε αντίθεση με τη θετικιστική κοινωνική ψυχολογία, η οποία αγνοεί ή παίρνει ως δεδομένες τις ερμηνείες των καταστάσεων που κάνουν τα υποκείμενα που μελετάει, η ηθογενής κοινωνική ψυχολογία επικεντρώνεται στους τρόπους με τους οποίους τα πρόσωπα ερμηνεύουν τον κοινωνικό τους κόσμο. Εξετάζοντας τις αφηγήσεις που δίνουν αυτά για τις πράξεις τους, προσπαθεί να κατανοήσει τι έκαναν αυτά τα πρόσωπα στο συγκεκριμένο γεγονός. Το παράδειγμα έχει σκοπίμα απλοποιηθεί και στοχεύει μόνο να δώσει μία εικόνα της προσέγγισης, παρά την ουσία της ανάλυσης ενός κοινωνικού συμβάντος.

Το αντι-θετικιστικό κίνημα στην κοινωνιολογία αντιπροσωπεύεται από τρεις σχολές σκέψης — τη φαινομενολογία, την εθνομεθοδολογία και τη θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης. Ένα κοινό στοιχείο και στις τρεις σχολές είναι το ενδιαφέρον για τα φαινόμενα, δηλαδή τα πράγματα που αντιλαμβανόμαστε άμεσα με τις αισθήσεις μας καθώς ασχολούμαστε με την καθημερινή ζωή μας, με μία συνακόλουθη έμφαση στην ποιοτική, σε αντίθεση με την ποσοτική, μεθοδολογία. Οι διαφορές μεταξύ τους και οι σημαντικοί ρόλοι που παίζει το κάθε φαινόμενο στη σύγχρονη έρευνα στις αίθουσες διδασκαλίας και στα σχολεία, δικαιολογούν μία πιο εκτεταμένη εξέτασή τους στην ενότητα που ακολουθεί.

ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑ, ΕΘΝΟΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ

Στην ευρύτερη έννοιά της, η φαινομενολογία είναι μία θεωρητική οπτική που υποστηρίζει τη μελέτη της άμεσης εμπειρίας και βλέπει τη συμπεριφορά

34. Η διερεύνηση κοινωνικών συμβάντων εμπειριέχει μία ανάλυση των αφηγήσεων των συμβαινόντων από τις οπτικές γωνίες των δρώντων υποκειμένων και των συμμετεχόντων θεατών/ερευνητών. Αυτή πιστεύεται ότι αποφέρει τρία βασικά είδη αλληλοδιαπλεκόμενου υλικού: εικόνες του εαυτού και των άλλων, ορισμούς καταστάσεων και κανόνες για τη σωστή ανάπτυξη της δράσης. Βλ. Harré, R., "The constructive role of models" στο Collins, L. (ed.), *The Use of Models in the Social Sciences* (Tavistock Publications, London, 1976).

Πίνακας 1.8: Ένα τμήμα αφήγησης στην ανάλυση συμβάντων

Παρατήρηση:

Βλέπουν ένα αγόρι να κατεβαίνει το δρόμο και να σηκώνει το πόδι του για να ακουμπήσει το πόδι ενός άλλου αγοριού.

Η αφήγηση του επεισοδίου από το αγόρι:

“Με έβρισε κι έτοι τον κλώτσησα.”

“Δεν είναι καλός φίλος.”

“Κανένας δεν κοιτάζε”.

Ο παρατηρητής εκμαιεύει τους λεπτομερείς ορισμούς που δίνει το αγόρι στις λέξεις “βρισιές”, “φίλος”, και “κανένας”, με αποτέλεσμα να συναγάγει από την αφήγησή του την ακόλουθη κατανόηση των κανόνων που διέπουν το συγκεκριμένο επεισόδιο.

Όταν συνομήλικοι που δεν είναι καλοί φίλοι με βρίζουν και δεν είναι παρών κανένας ενήλικος, οφείλω, πρέπει, δικαιούμαι να τους το ανταποδώσω – και η σωματική τιμωρία είναι μία μορφή συμπεριφοράς που ακολουθεί την πράξη αυτή.

Πηγή: Διασκευασμένο από Levine, 1977³⁵

ως κάτι που καθορίζεται από τα φαινόμενα της εμπειρίας μάλλον παρά από την εξωτερική και αντικειμενική πραγματικότητα που περιγράφει κανείς³⁶. Αν και οι φαινομενολόγοι διαφέρουν μεταξύ τους όσον αφορά ειδικά ζητήματα, υπάρχει μία αρκετά γενική συμφωνία στα ακόλουθα σημεία που έχουν επισημανθεί από τον Curtis³⁷, τα οποία μπορούν να ελληφθούν ως διακριτικά γνωρίσματα της φιλοσοφικής τους οπτικής:

1. Πίστη στη σπουδαιότητα και, κατά κάποιον τρόπο, στην πρωτοκαθεδρία της υποκειμενικής συνειδητότητας.
2. Κατανόηση της συνειδητότητας ως ενεργητικής και ως πηγής νοήματος στη ζωή.
3. Ισχυρισμός ότι υπάρχουν ορισμένες ουσιώδεις δομές στη συνειδητότητα, των οποίων μπορούμε να έχουμε άμεση γνώση μέσω ενός

35. Levine, R.H., “Why the ethogenic method and the dramaturgical perspective are incompatible”, *Journal of the Theory of Social Behaviour* 7 (2) (1977).

36. English, H.B. and English, A.C., *A Comprehensive Dictionary of Psychological and Psychoanalytic Terms* (Longman, London, 1958).

37. Curtis, B., Εισαγωγή στο έργο των Curtis, B. and Mays, W. (eds), *Phenomenology and Education* (Methuen, London, 1978).

ορισμένου είδους στοχασμού. Το τι είναι ακριβώς αυτές οι δομές είναι ένα ζήτημα σχετικά με το οποίο έχουν διαφοροποιηθεί οι φαινομενολόγοι.

Στο φαινομενολογικό κίνημα μπορούν να ανιχνευθούν διάφορα ρεύματα. Θα εξετάσουμε με συντομία δύο από αυτά – την υπερβατική φαινομενολογία του Husserl και την υπαρξιστική φαινομενολογία, της οποίας ο Schutz είναι ίσως ο πλέον χαρακτηριστικός εκπρόσωπος.

Το ενδιαφέρον του Husserl, ο οποίος θεωρείται από πολλούς ο ιδρυτής της φαινομενολογίας, ήταν να διερευνήσει την πηγή των βάσεων της επιστήμης και να θέσει σε αμφισβήτηση τις “αυτονόητες” παραδοχές της καθημερινής ζωής (βλ. Burrell and Morgan, 1979). Για να το κάνει αυτό, ασχολήθηκε με τη χάραξη μίας νέας κατεύθυνσης στην ανάλυση της συνειδητότητας. Το σύνθημά του ήταν “πίσω στα πράγματα!”, που γι’ αυτόν σήμαινε την ανακάλυψη του τρόπου με τον οποίο τα πράγματα παρουσιάζονται σε μας άμεσα και όχι διαμεσολαβημένα από τις πολιτιστικές και συμβολικές δομές. Με άλλα λόγια, καλούμαστε να κοιτάξουμε πέρα από τις λεπτομέρειες της καθημερινής ζωής, στις ουσίες που αποτελούν τη βάση τους. Για να το κάνουμε αυτό, ο Husserl μάς προτρέπει να “βάλουμε τον κόσμο σε παρενθέσεις” ή να απελευθερωθούμε από τους συνηθισμένους μας τρόπους αντίληψης του κόσμου. Αυτό που απομένει από αυτή την αναγωγή είναι η συνειδητότητά μας, η οποία αποτελείται από τρία στοιχεία – το “Εγώ”, που σκέπτεται, τις διανοητικές πράξεις αυτού του σκεπτόμενου υποκειμένου και τα εμπρόθετα αντικείμενα αυτών των διανοητικών πράξεων. Επομένως, ο στόχος αυτής της μεθόδου της εποχής, όπως την αποκαλούσε ο Husserl, είναι ο διαμελισμός της σύστασης των αντικειμένων κατά τέτοιον τρόπο ώστε να μας ελευθερώσει από όλες τις προκαταλήψεις μας για τον κόσμο (βλ. Warnock, 1970).

Το ενδιαφέρον του Schutz στρεφόταν στο να συσχετίσει τις ιδέες του Husserl με τα ζητήματα της κοινωνιολογίας και την επιστημονική μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς. Κεντρικό θέμα του ενδιαφέροντός του ήταν η κατανόηση της νοηματικής δομής του κόσμου της καθημερινής ζωής. Έτσι, τις απαρχές του νοήματος τις αναζήτησε στη “ροή της συνείδησης” –κατά βάση μία αδιάσπαστη ροή βιωμάτων, τα οποία δεν έχουν κανένα νόημα αυτά καθεαυτά. Μπορεί κανείς να τους αποδώσει νόημα μονάχα αναδρομικά, μέσα από μία πορεία κατά την οποία γυρίζει πίσω στον εαυτό του και εξετάζει αυτό που έχει συμβεί. Με άλλα λόγια, το νόημα μπορεί να εξηγηθεί κατ’ αυτό τον τρόπο από την έννοια της αναστοχαστικότητας. Για τον Schutz, η απόδοση νοήματος αναστοχαστικά εξαρτάται

από την επισήμανση εκ μέρους των ανθρώπων του σκοπού ή στόχου που αυτοί επιδιώκουν (βλ. Burrell and Morgan, 1979).

Σύμφωνα με τον Schutz, ο τρόπος με τον οποίο κατανοούμε τη συμπεριφορά των άλλων εξαρτάται από μία πορεία τυποποίησης, μέσω της οποίας ο παρατηρητής κάνει χρήση εννοιών που μοιάζουν με τους "ιδεό-τυπους", προκειμένου να βγάλει ένα νόημα σχετικά με το τι κάνουν οι άνθρωποι. Αυτές οι έννοιες αντλούνται από την εμπειρία μας της καθημερινής ζωής και διαμέσου ακριβώς αυτών, ισχυρίζεται ο Schutz, ταξινομούμε και οργανώνουμε τον καθημερινό μας κόσμο. Όπως παρατηρούν οι Burrell και Morgan, "Οι τυποποιήσεις μαθαίνονται μέσω της βιογραφικής μας κατάστασης. Περνάνε σε μας αναλόγως με το κοινωνικό μας περιβάλλον. Επομένως, η γνώση της καθημερινής ζωής είναι κοινωνικά καθορισμένη. Έτσι, η ιδέα της τυποποίησης είναι...ένα εγγενές γνώρισμα του καθημερινού μας κόσμου". (Burrell and Morgan, 1979).

Το απόθεμα καθημερινής γνώσης, μέσω του οποίου είμαστε ικανοί να τυποποιούμε τη συμπεριφορά των άλλων ανθρώπων και να τα βγάζουμε πέρα με την κοινωνική πραγματικότητα, ποικίλλει από κατάσταση σε κατάσταση. Έτσι, ζούμε σε έναν κόσμο πολλαπλών πραγματικοτήτων:

"Το κοινωνικά δρων υποκείμενο κινείται ανάμεσα σ' αυτές τις περιοχές νοήματος στην πορεία της καθημερινής ζωής του. Καθώς μετακινείται από τον κόσμο της εργασίας σ' εκείνον του σπιτιού και του ελεύθερου χρόνου ή στον κόσμο της θρησκευτικής εμπειρίας, έρχονται στο προσκήνιο διαφορετικοί θεμελιακοί κανόνες. Και ενώ το δρων υποκείμενο έχει συνήθως την ικανότητα να μετακινείται από τη μία σφαίρα στην άλλη, η ενέργεια αυτή απαιτεί "ένα άλμα της συνείδησης" προκειμένου να ξεπεράσει τις διαφορές ανάμεσα στους διαφορετικούς κόσμους.

(Burrell and Morgan, 1979)

Όπως η φαινομενολογία, έτσι και η εθνομεθοδολογία ενδιαφέρεται και αυτή για τον κόσμο της καθημερινής ζωής. Σύμφωνα με τον οπαδό της, Harold Garfinkel, επιχειρεί "να πραγματευτεί πρακτικές δραστηριότητες, πρακτικές συνθήκες και πρακτικές κοινωνιολογικές συλλογιστικές ως θέματα εμπειρικής μελέτης και, δίνοντας στις πιο κοινότερες δραστηριότητες της καθημερινής ζωής την προσοχή που συνήθως δίνεται στα ασυνήθη γεγονότα, επιδιώκει να μάθει γι' αυτές, θεωρώντας τις ως αυτονομμοποιούμενα φαινόμενα" (Garfinkel, 1968)³⁸. Ο Garfinkel υποστηρίζει

38. Garfinkel, H., *Studies in Ethnomethodology* (Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1968).

ότι οι μελετητές του κοινωνικού κόσμου πρέπει να αμφισβητούν την πραγματικότητα αυτού του κόσμου και ότι, μην καταφέροντας να δουν την κοινωνική συμπεριφορά πιο σκεπτικιστικά, οι κοινωνιολόγοι έχουν δημιουργήσει μία τακτοποιημένη κοινωνική πραγματικότητα, η οποία έχει μικρή σχέση με την καθεαυτή πραγματικότητα. Κατ' αυτό τον τρόπο θέτει σε αμφισβήτηση τη βασική κοινωνιολογική έννοια της τάξης.

Επομένως, η εθνομεθοδολογία ενδιαφέρεται για τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι κατανοούν τον καθημερινό τους κόσμο. Πιο ειδικά, στρέφεται στους μηχανισμούς μέσω των οποίων οι συμμετέχοντες επιτυγχάνουν και διατηρούν την αλληλεπίδραση σε μία κοινωνική συναναστροφή — τις παραδοχές που κάνουν, τις συμβάσεις που αξιοποιούν και τις πρακτικές που υιοθετούν. Η εθνομεθοδολογία, έτσι, επιδιώκει να κατανοήσει τα κοινωνικά επιτεύγματα με τους δικούς τους όρους. Ενδιαφέρεται να τα κατανοήσει εκ των έndon (βλ. Burrell and Morgan, 1979).

Εντοπίζοντας τις "αυτονότητες" παραδοχές που χαρακτηρίζουν οποιαδήποτε κοινωνική κατάσταση και τους τρόπους με τους οποίους οι εμπλεκόμενοι άνθρωποι καθιστούν τις δραστηριότητές τους ορθολογικά εξηγήσιμες, οι εθνομεθοδολόγοι χρησιμοποιούν έννοιες όπως "ενδεικτικότητα" (indexicality) και "ανακλαστικότητα" (reflexivity). Η ενδεικτικότητα αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους πράξεις και αποφάνσεις σχετίζονται με τα κοινωνικά πλαίσια που τις παράγουν και στον τρόπο με τον οποίο τα νοήματά τους είναι κοινά για τους συμμετέχοντες, χωρίς απαραίτητα να δηλώνονται ρητά. Ενδεικτικές εκφράσεις είναι επομένως οι προσδιορισμοί που αποδίδονται από τους συμμετέχοντες σε μία συγκεκριμένη κοινωνική περίπτωση, προκειμένου να τοποθετήσουν το γεγονός στη σφαίρα της πραγματικότητας. Η ανακλαστικότητα, από την άλλη πλευρά, αναφέρεται στον τρόπο κατά τον οποίο όλες οι αφηγήσεις των κοινωνικών πλαισίων — περιγραφές, αναλύσεις, επικρίσεις κτλ. — και τα κοινωνικά πλαίσια που τις προκαλούν βρίσκονται σε αμοιβαία αλληλεξάρτηση.

Θα μας διευκόλυνε αν κάναμε ένα διαχωρισμό ανάμεσα σε δύο τύπους εθνομεθοδολόγων: αυτούς που επικεντρώνουν την προσοχή τους στη γλώσσα και αυτούς που ενδιαφέρονται για τις καταστάσεις της ζωής. Οι πρώτοι εξετάζουν τη χρήση της γλώσσας και τους τρόπους με τους οποίους δομούνται οι συνομιλίες στην καθημερινή ζωή. Οι αναλύσεις τους αξιοποιούν εκτεταμένα τα άρρητα "αυτονότητα" νοήματα, τη χρήση ενδεικτικών εκφράσεων και τον τρόπο με τον οποίο οι συνομιλίες μεταδίδουν πολύ περισσότερα από αυτά που πραγματικά λέγονται. Οι δεύτεροι στρέφουν την προσοχή τους σε ένα ευρύτερο φάσμα κοινωνικής δραστηριότητας και επιδιώκουν να κατανοήσουν τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι

διαπραγματεύονται τα κοινωνικά πλαίσια μέσα στα οποία βρίσκονται. Ενδιαφέρονται να κατανοήσουν πώς οι άνθρωποι κατανοούν και τακτοποιούν το περιβάλλον τους. Ως μέρος της εμπειρικής τους μεθόδου, οι εθνομεθολόγοι μπορεί συνειδητά και σκόπιμα να αποδιάρθρωσουν ή να αμφισβητήσουν τα τακτοποιημένα "αυτονόητα" στοιχεία στις καθημερινές καταστάσεις, προκειμένου να αποκαλύψουν τις υποβόσκουσες διαδικασίες. Ένα παράδειγμα μίας τέτοιας αποδιάρθρωσης της κοινωνικής τάξης από το έργο του ίδιου του Garfinkel δίνεται στον Πίνακα 1.9.

Το περιεχόμενο της εθνομεθολογίας, επομένως, σε μεγάλο βαθμό περιλαμβάνει ένα σύνολο ειδικών τεχνικών και προσεγγίσεων, για να χρησιμοποιηθούν στη μελέτη αυτού που ο Garfinkel έχει περιγράψει ως τη "φοβερή ενδεικτικότητα" της καθημερινής ζωής. Είναι προσαρμοσμένη στην εμπειρική μελέτη και η έμφαση που δίνεται από εκείνους που ασχολούνται με αυτή τη μελέτη στη μοναδικότητα της κατάστασης την οποία αντιμετωπίζουν προβάλλει τη βασική σχετικιστική της προσέγγιση. Το κύριο ενδιαφέρον των υποστηρικτών της βρίσκεται στην ανάπτυξη της μεθολογίας και στην ενασχόληση με το πεδίο που ερευνάται, με αποτέλεσμα τα σχετιζόμενα ζητήματα της οντολογίας, της επιστημολογίας και της φύσης των ανθρώπινων όντων να έχουν τύχει λιγότερης προσοχής από αυτήν που πιθανώς αξίζουν.

Κατά βάση, η έννοια της συμβολικής αλληλεπίδρασης προέρχεται από το έργο του G. H. Mead³⁹. Μολονότι επρόκειτο αργότερα να συνδεθεί με τα ονόματα φημισμένων ερευνητών όπως είναι οι Blumer, Hughes, Becker και Goffman, ο όρος δεν αντιπροσωπεύει μία ενιαία οπτική, από την άποψη ότι δεν καλύπτει ένα κοινό σύνολο παραδοχών και εννοιών, ένα σύνολο που να το έχουν αποδεχτεί όλοι αυτοί που προσυπογράφουν την προσέγγιση. Για τους δικούς μας σκοπούς, ωστόσο, είναι δυνατό να εντοπίσουμε τρία βασικά αξιώματα. Αυτά έχουν καθοριστεί από τον Woods ως εξής⁴⁰: Πρώτον, τα ανθρώπινα όντα δρουν απέναντι στα πράγματα με βάση τα νοήματα που έχουν γι' αυτά. Οι άνθρωποι κατοικούν δύο διαφορετικούς κόσμους: το "φυσικό" κόσμο, εντός του οποίου είναι οργανισμοί με ορμές και ένστικτα και στα πλαίσια του οποίου ο εξωτερικός κόσμος υπάρχει ανεξάρτητα από αυτούς, και τον κοινωνικό κόσμο, όπου η ύπαρξη συμβόλων, όπως η γλώσσα, τους καθιστά ικανούς να δίνουν νόημα στα αντικείμενα. Αυτή η απόδοση νοημάτων, αυτή η ενέργεια της ερμηνείας,

39. Bl. Mead, G.H. (ed. Charles Morris), *Mind, Self and Society* (University of Chicago Press, Chicago, 1934).

40. Woods, P., *The Divided School* (Routledge & Kegan Paul, London, 1979).

Πίνακας 1.9: Αποδιάρθρωση της κοινωνικής τάξης

Προκειμένου να καταδείξει πως η τάξη της καθημερινής ζωής – τάξη η οποία "βλέπεται αλλά δεν παρατηρείται" – είναι ένα επίτευγμα, ο Garfinkel ζήτησε από μερικούς μαθητές του να πειραματιστούν με το να διαταράξουν την αυτονόητη ρουτίνα και την οικεία φύση της. Ζητήθηκε από τους μαθητές να δουν τους εαυτούς τους ως "ξένους" μέσα στην ίδια τους την κοινωνία, και επομένως να αναστείλουν τις αυτονόητες, κοινότυπες αντιλήψεις τους. Να ένα σύντομο απόσπασμα που δίνει μία εικόνα της τεχνικής:

- Σ. Γεια. Ρέν. Πώς αισθάνεται η κοπέλα σου;
 Ε. Τι εννοείς "πώς αισθάνεται"; Εννοείς σωματικά ή πνευματικά;
 Σ. Εννοώ, πώς αισθάνεται; Τι σ' έπιασε; (Φάνηκε τσαντισμένος)
 Ε. Τίποτα. Απλώς εξήγησε λίγο σαφέστερα τι εννοείς.
 Σ. Ας το. Τι γίνεται με τις απτήσεις σου στην Ιατρική Σχολή;
 Ε. Τι εννοείς; "Πώς είναι;"
 Σ. Ξέρεις τι εννοώ.

Ο Garfinkel, υποστηρίζει ότι πειράματα αυτού του είδους καταδείχνουν πως στην καθημερινή ζωή τους τα μέλη μίας κοινωνίας περιμένουν από τα άλλα μέλη να ξέρουν για ποιο πράγμα μιλάνε πραγματικά. Δείχνουν επίσης την ηθική φύση του οικείου κοινωνικού κόσμου: το να διαταράξει κανείς την κοινωνική τάξη, το να μην εκδηλώσει την ικανότητά του, μπορεί να προκαλέσει ηθικές κυρώσεις εκ μέρους των άλλων μελών που έχουν "ενοχληθεί".

Πηγή: Garfinkel, 1968

είναι αυτό που τους ξεχωρίζει ως ανθρώπινα και κοινωνικά όντα. Συνεπώς, οι οπαδοί της αλληλεπίδρασης εστιάζουν την προσοχή τους στον κόσμο των υποκειμενικών νοημάτων και στα σύμβολα με τα οποία παράγονται και αναπαρίστανται αυτά. Αυτό σημαίνει ότι δεν κάνουν καμία εκ των προτέρων παραδοχή σχετικά με το τι συμβαίνει σε έναν οργανισμό και ότι παίρνουν στα σοβαρά και μάλιστα δίνουν προτεραιότητα στις αφηγήσεις των ίδιων των ατόμων που εμπλέκονται στα πλαίσια του οργανισμού αυτού. Έτσι, εάν οι μαθητές για πάρα πολλή ώρα φαίνονται να είναι απασχολημένοι – να "βαριούνται", να "χαζολογάνε", να "γελάνε", κτλ. –, ο υποστηρικτής της αλληλεπίδρασης έχει την έντονη επιθυμία να εξερευνήσει

τις ιδιότητες και τις διαστάσεις αυτών των διαδικασιών. Δεύτερον, αυτή η απόδοση νοήματος σε αντικείμενα μέσω συμβόλων είναι μία συνεχής πορεία. Η δράση δεν είναι απλώς ένα επακόλουθο ψυχολογικών ιδιοτήτων όπως των ορμών, των στάσεων ή των προσωπικών χαρακτήρων, ή δεν είναι απλώς καθοριζόμενη από εξωτερικές κοινωνικές πραγματικότητες, όπως η κοινωνική δομή ή οι ρόλοι, αλλά είναι αποτέλεσμα μίας συνεχούς διαδικασίας απόδοσης νοήματος, η οποία συνεχώς βρίσκεται σε ρευστή κατάσταση και υπόκειται σε αλλαγή. Το άτομο κατασκευάζει, τροποποιεί, συναρμολογεί, ζυγίζει τα συν και τα πλην και διαπραγματεύεται. Τρίτον, αυτή η πορεία λαμβάνει χώρα μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο. Τα άτομα ευθυγραμμίζουν τη δράση τους με τη δράση άλλων ατόμων. Αυτό το κάνουν "παίρνοντας το ρόλο του άλλου", δίνοντας ενδείξεις στον "εαυτό" τους σχετικά με τις πιθανές αντιδράσεις του "άλλου". Κατασκευάζουν στο μυαλό τους το πώς οι άλλοι επιθυμούν ή θα μπορούσαν να δράσουν σε ορισμένες συνθήκες και το πώς θα μπορούσαν να δράσουν τα ίδια. Μπορεί να προσπαθήσουν να "κατευθύνουν" τις εντυπώσεις που οι άλλοι έχουν γι' αυτά, να δώσουν μία "παράσταση", να προσπαθήσουν να επηρεάσουν τον "ορισμό της κατάστασης" που δίνουν τα άλλα άτομα.

Επομένως, αντί να επικεντρώνουν την προσοχή τους στο άτομο, και τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του/της ή στον τρόπο κατά τον οποίο η κοινωνική δομή ή η κοινωνική κατάσταση παράγει την ατομική συμπεριφορά, οι υποστηρικτές της συμβολικής αλληλεπίδρασης στρέφουν την προσοχή τους στη φύση της αλληλεπίδρασης, στις δυναμικές δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα ανάμεσα στους ανθρώπους. Επικεντρώνοντας την προσοχή του στην ίδια την αλληλεπίδραση ως μονάδα της μελέτης, ο οπαδός της συμβολικής αλληλεπίδρασης δημιουργεί μία πιο ενεργητική εικόνα του ανθρώπινου όντος και απορρίπτει την εικόνα του παθητικού, καθοριζόμενου οργανισμού. Τα άτομα αλληλεπιδρούν. Οι κοινωνίες αποτελούνται από αλληλεπιδρώντα άτομα. Οι άνθρωποι συνεχώς υφίστανται αλλαγές μέσα στην αλληλεπίδραση και η κοινωνία αλλάζει μέσω της αλληλεπίδρασης. Η αλληλεπίδραση υποδηλώνει ανθρώπινα όντα που δρουν το ένα σε σχέση με το άλλο, που παίρνουν υπόψη τους το ένα το άλλο, που δρουν, αντιλαμβάνονται, ερμηνεύουν και δρουν εκ νέου. Έτσι, προβάλλει ένα πιο δυναμικό και ενεργητικό ανθρώπινο ον, παρά ένα δρων υποκείμενο που απλώς αντιδρά στους άλλους.

Ένα χαρακτηριστικό που είναι κοινό στις οπτικές της φαινομενολογίας, της εθνομεθοδολογίας και της συμβολικής αλληλεπίδρασης – και που τις καθιστά εξαιρετικά ελκυστικές για τον υποψήφιο ερευνητή της εκπαίδευσης – είναι ο τρόπος με τον οποίο "ταιριάζουν" με φυσικότητα με το

είδος της συμπεκνωμένης δράσης που βρίσκει κανείς σε αίθουσες διδασκαλίας και σε σχολεία, μίας δράσης που χαρακτηρίζεται από "μαθητές και δασκάλους...ως δράση που συνεχώς προσαρμόζεται, υπολογίζει, εκτιμά, διαπραγματεύεται, επενεργεί και αλλάζει" (Woods, 1979). Ακόμα, ένα άλλο κοινό χαρακτηριστικό είναι ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι οπτικές μπορούν να διατηρούν την "ακεραιότητα" της κατάστασης στην οποία απασχολούνται. Αυτό σημαίνει ότι η επίδραση του ερευνητή στη δόμηση, ανάλυση και ερμηνεία της κατάστασης είναι παρούσα σε πολύ μικρότερο βαθμό απ' ό,τι θα ήταν σε μία ερευνητική προσέγγιση περισσότερο παραδοσιακά προσανατολισμένη.

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΤΩΝ ΝΕΟΤΕΡΩΝ ΟΠΤΙΚΩΝ

Οι κριτικοί έχουν διαθέσει λίγο χρόνο για να επισημάνουν αυτά που θεωρούν αδύνατα σημεία αυτών των νεότερων ποιοτικών οπτικών. Ισχυρίζονται πως, ενώ πράγματι η κατανόηση εκ μέρους μας των πράξεων των συνανθρώπων μας απαιτεί αναγκαστικά γνώση των προθέσεών τους, αυτό οπωσδήποτε, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί το σκοπό μίας κοινωνικής επιστήμης. Όπως έχει παρατηρήσει ο Rex:

Ενώ τα πρότυπα των κοινωνικών αντιδράσεων και των θεσμών μπορεί να είναι το προϊόν των ορισμών που δίνουν στις καταστάσεις τα δρώντα υποκείμενα, υπάρχει επίσης η δυνατότητα αυτά τα δρώντα υποκείμενα να έχουν ψευδή συνείδηση και οι κοινωνιολόγοι να είναι υποχρεωμένοι να αναζητήσουν μία αντικειμενική οπτική γωνία, η οποία δεν είναι κατ' ανάγκη η οπτική γωνία κανενός απολύτως από τα συμμετέχοντα δρώντα υποκείμενα... Δεν είμαστε υποχρεωμένοι να περιοριστούμε καθαρά και μόνο σ' αυτή... την κοινωνική πραγματικότητα η οποία μας παρουσιάζεται από τα ίδια τα συμμετέχοντα δρώντα υποκείμενα.

(Rex, 1974)⁴¹

Ο Giddens ομοίως υποστηρίζει: "Κανένα συγκεκριμένο πρόσωπο δεν μπορεί να γνωρίζει λεπτομερώς τίποτε παραπάνω από το συγκεκριμένο τομέα της κοινωνίας στον οποίο συμμετέχει, και έτσι εξακολουθεί να παραιμένη το καθήκον της μετατροπής σε ένα σαφές και περιεκτικό σώμα γνώσης

41. Rex, J. (ed.), *Approaches to Sociology: An Introduction to Major Trends in British Sociology* (Routledge & Kegan Paul, London, 1974).

αυτού που είναι γνωστό μόνο μερικώς από τα ίδια τα κοινά δρώντα υποκειμένα” (Giddens, 1976).

Παρ’ ότι αυτές οι πιο πρόσφατες οπτικές έχουν παρουσιάσει μοντέλα του ανθρώπου που συμβαδίζουν περισσότερο με την κοινή εμπειρία, οι μεθοδολογίες τους δεν είναι με κανέναν τρόπο υπεράνω επικρίσεων. Μερικοί ισχυρίζονται ότι οι οπαδοί της αντι-θετικιστικής στάσης έχουν υπερβάλει κατά πολύ ως προς την εγκατάλειψη των επιστημονικών διαδικασιών επαλήθευσης και την παραίτηση από την ελπίδα να ανακαλύψουν χρήσιμες γενικεύσεις σχετικά με τη συμπεριφορά (βλ. Mead, 1934). Δεν υπάρχουν κίνδυνοι, μας υπενθυμίζουν αυτοί οι κριτικοί, στην απόρριψη της προσέγγισης των φυσικών επιστημών, για να προτιμηθούν μέθοδοι που είναι πιο συγγενικές με τη λογοτεχνία, τη βιογραφία και τη δημοσιογραφία: Μερικές συγκεκριμένες επικρίσεις των μεθοδολογιών που χρησιμοποιούνται είναι εύστοχες:

Εάν οι προσεκτικά ελεγχόμενες συνεντεύξεις που χρησιμοποιούνται στις κοινωνικές επισκοπήσεις είναι ανακριβείς, τι γίνεται με τις μη ελεγχόμενες συνεντεύξεις, που προτιμούν οι νεότερες οπτικές; Εάν δεν είναι αρκετά καλές οι επεξεργασμένες ηθολογικές μελέτες της συμπεριφοράς, είναι άραγε καλύτερες οι μελέτες στις οποίες χρησιμοποιείται η συμμετοχική παρατήρηση;

(Argyle, 1978)⁴²

Και τι γίνεται με την επιμονή των ερμηνευτικών μεθοδολογιών στη χρήση προφορικών αφηγήσεων, προκειμένου να φτάσουν στο νόημα των γεγονότων, των κανόνων και των προθέσεων; Δεν υπάρχουν κίνδυνοι; Οι υποκειμενικοί απολογισμοί είναι μερικές φορές ελλιπείς και μερικές φορές παραπλανητικοί.

(Bernstein, 1974)⁴³

Η κριτική του Bernstein στρέφεται ενάντια στο ενδιαφέρον των φαινομενολόγων και των εθνομεθολόγων, ένα ενδιαφέρον που υποσκελίζει όλα

42. Argyle, M. “Discussion chapter: an appraisal of the new approach to the study of social behaviour”, στο M. Brenner, P. Marsh and M. Brenner (eds), *The Social Contexts of Method* (Croom Helm, London, 1978).

43. Bernstein, B. “Sociology and the sociology of education: a brief account”, στο J. Rex (ed.), *Approaches to Sociology: An Introduction to Major Trends in British Sociology* (Routledge & Kegan Paul, London 1974).

τα άλλα, για τα νοήματα των καταστάσεων και τους τρόπους με τους οποίους αυτά τα νοήματα είναι “αντικείμενα διαπραγμάτευσης” από τα εμπλεκόμενα δρώντα υποκειμένα. Αυτό που παραβλέπεται σχετικά με αυτά τα υπό διαπραγμάτευση νοήματα, παρατηρεί ο Bernstein, είναι ότι “προϋποθέτουν μία δομή από νοήματα (και την ιστορία τους) που είναι ευρύτερη από την περιοχή της διαπραγμάτευσης. Δραστηριότητες τοποθετημένες μέσα σε καταστάσεις προϋποθέτουν μία κατάσταση. Προϋποθέτουν σχέσεις ανάμεσα σε καταστάσεις. Προϋποθέτουν δέσμες καταστάσεων” (Bernstein, 1974).

Αυτό που θέλει να πει ο Bernstein είναι ότι αυτή ακριβώς η διαδικασία διαμέσου της οποίας κάποιος ορίζει και ερμηνεύει μία κατάσταση είναι η ίδια προϊόν των συνθηκών μέσα στις οποίες αυτός βρίσκεται. Ένας σημαντικός παράγοντας στις συνθήκες αυτές, ο οποίος θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, είναι η δύναμη που έχουν κάποιοι άλλοι να επιβάλλουν τους δικούς τους ορισμούς στους συμμετέχοντες. Γραφεία συμβουλευτικών υπηρεσιών και γραφεία διευθυντών είναι τόποι όπου ανισότητες όσον αφορά την εξουσία επιβάλλονται συχνά στους άνισα συμμετέχοντες. Η ικανότητα ορισμένων ατόμων, ομάδων, τάξεων και αρχών να πείθουν τους άλλους να αποδεχτούν τους δικούς τους ορισμούς των καταστάσεων καταδεικνύει ότι, ενώ —όπως επιμένουν οι εθνομεθολόγοι— η κοινωνική δομή είναι συνέπεια των τρόπων με τους οποίους αντιλαμβανόμαστε τις κοινωνικές σχέσεις, είναι σαφώς κάτι περισσότερο από αυτό. Το να συλλάβουμε την κοινωνική δομή ως εξωτερική σε σχέση με μας, μας βοηθάει να συμπεριλάβουμε τα αυτόδηλα αποτελέσματα που έχει πάνω στις καθημερινές ζωές μας, στην κατανόηση εκ μέρους μας της γύρω μας κοινωνικής συμπεριφοράς.

Υποστηρίζεται ότι το καθήκον της κοινωνικής επιστήμης είναι να αναπτύξει δέσμες εννοιών, όπως νόρμες, προσδοκίες, θέσεις και ρόλους, προκειμένου να διατυπώσει μία “γενικευτική επιστήμη της συμπεριφοράς” (generalizing science of behaviour). Μόνο κατ’ αυτό τον τρόπο είναι δυνατό “να προχωρήσουμε από την ερμηνεία μίας συγκεκριμένης πράξης ή γεγονότος...σε μία θεωρητική εξήγηση της συμπεριφοράς” (Dixon, 1973).⁴⁴

44. Dixon, K., *Sociological Theory: Pretence and Possibility* (Routledge & Kegan Paul, London 1973).

ΕΝΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΟΡΟΛΟΓΙΑΣ: ΤΑ ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Πλησιάζουμε στο τέλος αυτού του κεφαλαίου και μέχρι στιγμής έχουμε εισαγάγει και χρησιμοποιήσει μία ποικιλία όρων, προκειμένου να περιγράψουμε τα πολυάριθμα παρακλάδια και τις σχολές σκέψης που περιλαμβάνουν οι θετικιστικές και αντι-θετικιστικές οπτικές. Για λόγους ευκολίας, αλλά και επειδή έτσι υποβοηθείται η επικοινωνία, εισάγουμε στο σημείο αυτό δύο γενικούς όρους οι οποίοι συμβατικά χρησιμοποιούνται για την περιγραφή αυτών των δύο οπτικών και των κατηγοριών που υπάγονται σ' αυτές, ειδικά όσον αφορά την κοινωνική ψυχολογία και την κοινωνιολογία. Οι εν λόγω όροι είναι "κανονιστικό" και "ερμηνευτικό". Το κανονιστικό παράδειγμα (ή μοντέλο) περιέχει δύο μεζονες κατευθυντήριες ιδέες:⁴⁵ πρώτον, ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά διέπεται κατά βάση από κανόνες και, δεύτερον, ότι θα έπρεπε να διερευνηθεί με βάση τις μεθόδους των φυσικών επιστημών. Το ερμηνευτικό παράδειγμα, σε αντίθεση με το κανονιστικό, χαρακτηρίζεται από ένα ενδιαφέρον για το άτομο. Ενώ οι κανονιστικές μελέτες είναι θετικιστικές, όλες οι θεωρίες που οικοδομούνται στο πλαίσιο του ερμηνευτικού παραδείγματος τείνουν να είναι αντι-θετικιστικές.⁴⁶ Όπως έχουμε δει, η κεντρική προσπάθεια στο πλαίσιο του ερμηνευτικού παραδείγματος έγκειται στο να κατανοηθεί ο υποκειμενικός κόσμος της ανθρώπινης εμπειρίας. Προκειμένου να εξασφαλίσουν την ακεραιότητα των διερευνώμενων φαινομένων, οι οπαδοί αυτού του παραδείγματος καταβάλλουν προσπάθειες να διεισδύσουν μέσα στο άτομο και να το κατανοήσουν εκ των έδων. Προβάλλουν αντίσταση στην επιβολή της εξωτερικής μορφής και δομής, καθώς αυτή αντανάκλα τη σκοπιά του παρατηρητή σε αντίθεση με αυτήν του άμεσα εμπλεκόμενου δρώντος υποκειμένου.

Στο στάδιο αυτό μπορούν να επισημανθούν δύο περαιτέρω διαφορές ανάμεσα στα δύο παραδείγματα: η πρώτη αφορά τις έννοιες της "συμπε-

45. Douglas, J.D., *Understanding Everyday Life* (Routledge & Kegan Paul, London, 1973).

46. Μπορεί φανεί παράδοξο σε κάποιους αναγνώστες ότι, παρ' ότι μόλις προσδιορίσαμε τις ερμηνευτικές θεωρίες ως αντι-θετικιστικές, αυτές ωστόσο συμβατικά θεωρούνται "επιστημονικές" (και επομένως τμήμα της "κοινωνικής επιστήμης"), από την άποψη ότι σε τελική ανάλυση ενδιαφέρονται να περιγράψουν και να εξηγήσουν την ανθρώπινη συμπεριφορά διαμέσου μεθόδων που είναι με το δικό τους τρόπο εξίσου δυναμικές με αυτές που χρησιμοποιούνται στη θετικιστική έρευνα (βλ., για παράδειγμα, Κεφάλαιο 10).

ριφοράς" και της "δράσης": η δεύτερη, τις διαφορετικές θεωρήσεις της "θεωρίας". Η συμπεριφορά, έννοια-κλειδί στα πλαίσια του κανονιστικού παραδείγματος, αναφέρεται στις αντιδράσεις είτε σε εξωτερικά ερεθίσματα του περιβάλλοντος (ένας άλλος άνθρωπος ή οι απαιτήσεις της κοινωνίας, επί παραδείγματι) είτε σε εσωτερικά ερεθίσματα (για παράδειγμα, η πείνα ή η ανάγκη για επιτεύγματα). Και στις δύο περιπτώσεις, το αίτιο της συμπεριφοράς βρίσκεται στο παρελθόν. Από την άλλη πλευρά, οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις εστιάζονται στη δράση. Αυτή μπορεί να εκληφθεί ως συμπεριφορά-με-νόημα: είναι εμπρόθετη συμπεριφορά και ως τέτοια είναι προσανατολισμένη στο μέλλον. Οι πράξεις έχουν νόημα για μας μόνο στο βαθμό που μπορούμε να εξακριβώσουμε τις προθέσεις των δρώντων υποκειμένων, να μοιραστούμε τις εμπειρίες τους. Ένα μεγάλο μέρος των καθημερινών αλληλεπιδράσεων μεταξύ μας βασίζεται σε τέτοιες κοινές εμπειρίες. Ένα αγόρι, για παράδειγμα, σηκώνει το χέρι του και το κρατάει πάνω από το κεφάλι του. Εάν το κάνει αυτό στο σπίτι ενώ παρακολουθεί τηλεόραση, οι γονείς του είναι πιθανό να βρουν τις σωματικές του κινήσεις περιέργες ("Τι του συμβαίνει;", δηλαδή ποιο άμεσο, παρελθόν γεγονός τον έκανε να συμπεριφερθεί έτσι;). Στο περιβάλλον της αίθουσας διδασκαλίας, ωστόσο, η πράξη αυτή είναι απολύτως κατανοητή από όλους ("Τι θέλει ο Billy τώρα;", δηλαδή σε τι αποσκοπεί; ή, εναλλακτικά, ο Billy μου δίνει να καταλάβω ότι είναι έτοιμος να απαντήσει στην ερώτησή μου όταν του το ζητήσω, δηλαδή προσανατολισμένη στο μέλλον, εμπρόθετη συμπεριφορά).

Όσον αφορά τη θεωρία, οι ερευνητές του κανονιστικού παραδείγματος προσπαθούν να επινοήσουν γενικές θεωρίες της ανθρώπινης συμπεριφοράς και να τις επικυρώσουν μέσω της χρήσης αυξανόμενα περίπλοκων ερευνητικών μεθοδολογιών, οι οποίες, όπως μερικοί πιστεύουν, τους ωθούν όλο και πιο μακριά από την εμπειρία και την κατανόηση του καθημερινού κόσμου και τους κατευθύνουν σε έναν κόσμο αφάιρσης. Γι' αυτούς η βασική πραγματικότητα είναι η συλλογικότητα. Είναι εξωτερική ως προς το δρών υποκείμενο και έκδηλη στην κοινωνία, τους θεσμούς και τους οργανισμούς της. Ο ρόλος της θεωρίας είναι να πει πώς η πραγματικότητα παραμένει ενιαία σε αυτές τις μορφές ή πώς μπορούμε να την αλλάξουμε προκειμένου να την κάνουμε πιο αποτελεσματική. Ο απόλυτος σκοπός του ερευνητή είναι να θεμελιώσει ένα περιεκτικό "ορθολογικό οικοδόμημα", μία καθολική θεωρία, που να εξηγήει την ανθρώπινη και την κοινωνική συμπεριφορά.

Αλλά τι γίνεται με τους ερευνητές του ερμηνευτικού παραδείγματος; Ξεκινάνε από τα άτομα και επιχειρούν να κατανοήσουν τις ερμηνείες που

αυτά δίνουν για τον κόσμο γύρω τους. Η θεωρία αναδύεται και πρέπει να προκύπτει από συγκεκριμένες καταστάσεις. Θα πρέπει να "θεμελιώνεται" σε δεδομένα που παράγονται από την ερευνητική πράξη⁴⁷. Η θεωρία δεν πρέπει να προηγείται της έρευνας, αλλά να έπεται αυτής.

Οι ερευνητές δουλεύουν απευθείας με την εμπειρία και την κατανόηση προκειμένου να οικοδομήσουν τη θεωρία τους πάνω σ' αυτές. Τα δεδομένα που προκύπτουν κατ' αυτό τον τρόπο θα ερμηνευτούν με βάση τα νοήματα και τους σκοπούς εκείνων των ανθρώπων οι οποίοι είναι η πηγή τους. Επιπρόσθετα, η θεωρία που παράγεται με τον τρόπο αυτό πρέπει να είναι κατανοητή από εκείνους για τους οποίους ισχύει. Ο σκοπός της επιστημονικής διερεύνησης κατά τον ερευνητή του ερμηνευτικού παραδείγματος είναι να κατανοήσει πώς συμβαίνει αυτή η ερμηνεία της πραγματικότητας σε ένα χρόνο και τόπο και να τη συγκρίνει με αυτή που συναντάται σε άλλους χρόνους και τόπους. Έτσι, η θεωρία καθίσταται σύνολο νοημάτων το οποίο παρέχει διεισδυτική αντίληψη και κατανόηση της συμπεριφοράς των ανθρώπων. Υπάρχει πιθανότητα αυτές οι θεωρίες να ποικίλλουν τόσο όσο και τα σύνολα νοημάτων και αντιλήψεων τα οποία οι ίδιες επιδιώκουν να εξηγήσουν. Από μία ερμηνευτική σκοπιά, η ελπίδα για μία καθολική θεωρία που χαρακτηρίζει την κανονιστική αντίληψη, εκπίπτει σε πολυπρισματικές εικόνες της ανθρώπινης συμπεριφοράς, οι οποίες έχουν τόσες παραλλαγές, όσες και οι καταστάσεις και τα πλαίσια που τις υποβοηθούν.

Δίνουμε μία εικόνα της διάκρισης ανάμεσα στην ερμηνευτική και την κανονιστική προσέγγιση, με μία αναφορά σε δύο μελέτες αιθουσών διδασκαλίας. Σε ένα διάστημα μηνών κατά το οποίο παρατηρούσαν μαθητές και τους έπαιρναν συνεντεύξεις, οι Woods και Hammersley⁴⁸ εξερεύνησαν τις παραμέτρους του γένους και της εθνικότητας στις εμπειρίες των παιδιών σε περιβάλλοντα σχολείου και αιθουσών διδασκαλίας. Προσεγγίζοντας όντως τις πραγματικότητες της κατάστασης, μας παρέχουν διεισδυτικές παρατηρήσεις σχετικά με τις καθημερινές διακρίσεις και μας προσφέρουν μία καταπληκτική έκθεση των πολιτιστικών διαδικασιών από τις οποίες διαμεσολαβούνται οι αντιδράσεις των παιδιών. Η προσέγγισή τους ήταν ερμηνευτική.

Σε μία μελέτη παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στα συνήθη

47. Glaser, B.G. and Strauss, A.L., *The Discovery of Grounded Theory* (Aldine, Chicago, 1967).

48. Woods, P. and Hammersley, M., *Gender and Ethnicity in Schools: Ethnographic Accounts* (Routledge, London, 1993).

δημοτικά σχολεία, οι Croll και Moses παρατήρησαν παιδιά επιλεγμένα στην τάξη, για λίγα λεπτά κάθε φορά, σε μία συνολική περίοδο δύο ωρών, προχωρώντας από παιδί σε παιδί με βάση μία προκαθορισμένη, τυχαία όμως, σειρά⁴⁹. Οι Croll και Moses χρησιμοποίησαν λεπτομερή προγράμματα κωδικοποίησης και τεχνικές διασταυρούμενης διάταξης των αποτελεσμάτων σε πίνακες, εξετάζοντας βασανιστικά συσχετίσεις ανάμεσα σε κατηγορίες σχετικών με τη συμπεριφορά μεταβλητών. Ο σκοπός τους ήταν να αποκτήσουν ακριβή, αντικειμενικά "γεγονότα" σχετικά με την αλληλεπίδραση μέσα στις αίθουσες διδασκαλίας. Η προσέγγιση ήταν κανονιστική.

Περίπου είκοσι ή και περισσότερα χρόνια πριν, η εφαρμογή ερμηνευτικών οπτικών σε πιο ουσιαστικά εκπαιδευτικά ζητήματα χαρακτήρισε το έργο του Young και των συνεργατών του⁵⁰. Είδαν ως πρωταρχικό σκοπό αυτού που ονομάστηκε "μία νέα κοινωνιολογία της εκπαίδευσης" την αμφισβήτηση μεγάλου μέρους από αυτά που λαμβάνονταν ως αυτονόητα στην καθημερινή ζωή των σχολείων. Γιατί, για παράδειγμα, στα αναλυτικά προγράμματα περιλαμβάνονταν ορισμένα γνωστικά αντικείμενα και όχι κάποια άλλα; Ποιος ήταν αυτός που θα έλεγε τι συνιστά ένα γνωστικό αντικείμενο; Ποιος ήταν αυτός που θα καθόριζε από τι θα έπρεπε να αποτελείται η γνωστική του βάση; Τονίζοντας ζητήματα τέτοιου είδους, ο Young "πρόβαλε ερωτήματα γύρω από τις σχέσεις ανάμεσα στη δομή της εξουσίας και τα αναλυτικά προγράμματα, την πρόσβαση στη γνώση και τις δυνατότητες νομιμοποίησής της ως 'ανώτερης'". (Young, 1971). Μία εικόνα της εφαρμογής των κριτικών απόψεων του Young μπορεί να δοθεί με δύο μελέτες εκείνης της εποχής σε αίθουσες διδασκαλίας. Στη διδασκαλία των Αγγλικών, οι Rosen⁵¹ έθεσαν σε αμφισβήτηση την κοινή έμφαση στη μελέτη της κύριας λογοτεχνίας, ισχυριζόμενοι ότι ο απόκρυφος σκοπός αυτής της προσέγγισης ήταν να επιβληθεί μία αλλότρια μεσοαστική κουλτούρα στους μαθητές που κατάγονταν από την εργατική τάξη, πράγμα που ουσιαστικά σήμαινε ότι κάποιοι αρνούνταν στους μαθητές τη δική τους αίσθηση ταυτότητας. Μία μελέτη των Sharp και Green⁵² έδειξε τον

49. Croll, P. and Moses, D., *One in Five: The Assessment and Incidence of Special Educational Needs* (Routledge & Kegan Paul, London, 1985).

50. Young, M.F.D. (ed.), *Knowledge and Control: New Directions for the Sociology of Education* (Collier-Macmillan, London, 1971).

51. Rosen, C. and Rosen, H., *The Language of Primary School Children* (Penguin, London, 1973).

52. Sharp, R. and Green, A. (με τη συνδρομή του Lewis, J.), *Education and Social Control: A Study in Progressive Primary Education* (Routledge & Kegan Paul, London, 1975).

τρόπο με τον οποίο λεπτές επιδράσεις κοινωνικού ελέγχου παρενέβαιναν στην παιδοκεντρική διδασκαλία σε τρεις αίθουσες διδασκαλίας νηπιαγωγείων, για να παραγάγουν παρόμοια αποτελέσματα με αυτά που μπορούσαν να παρατηρηθούν με μεγαλύτερη ευκολία σε πιο τυπικές δασκαλοκεντρικές σχολικές τάξεις. Μελέτες τέτοιου είδους έθεσαν σε αμφισβήτηση τις παραδοχές που στήριζαν μεγάλο μέρος από όσα συνέβαιναν στην εκπαιδευτική πρακτική και έφεραν νέες διεισδυτικές αντιλήψεις σχετικά με την πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει τη διδακτική-μαθησιακή διαδικασία. Όπως θα δείξουμε σε επόμενα κεφάλαια, οι ερμηνευτικές μελέτες εξακολουθούν να φωτίζουν όλες τις πλευρές της διδασκαλίας και της μάθησης.

Θα κάνουμε μία ανασκόπηση μερικών άλλων διακρίσεων ανάμεσα στο κανονιστικό και στο ερμηνευτικό παράδειγμα στην αρχή του Κεφαλαίου 2. Για την ώρα, σας παραπέμπουμε στον Πίνακα 1.10, ο οποίος συνοψίζει μερικές γενικές διαφορές ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις τις οποίες έχουμε επισημάνει μέχρι στιγμής.

ΜΕΘΟΔΟΙ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Επιστρέφουμε στο κύριο ενδιαφέρον μας, που είναι οι μέθοδοι και η μεθοδολογία στην εκπαιδευτική έρευνα. Με τον όρο μέθοδοι, εννοούμε αυτό το φάσμα των προσεγγίσεων οι οποίες χρησιμοποιούνται στην εκπαιδευτική έρευνα προκειμένου να συλλεγούν δεδομένα που πρόκειται να αξιολογηθούν ως βάση συμπερασμάτων και ερμηνείας, εξήγησης και πρόβλεψης. Παραδοσιακά, η λέξη παραπέμπει σ' εκείνες τις τεχνικές οι οποίες είναι συνδεδεμένες με το θετικιστικό μοντέλο — εκμείευση απαντήσεων σε προκαθορισμένα ερωτήματα, καταγραφή μετρήσεων, περιγραφή φαινομένων και εκτέλεση πειραμάτων. Για τους δικούς μας σκοπούς, θα επεκτείνουμε τη σημασία του όρου, για να συμπεριλάβει όχι μόνον τις μεθόδους της κανονιστικής έρευνας, αλλά και αυτές που είναι συνδεδεμένες με το ερμηνευτικό παράδειγμα — συμμετοχική παρατήρηση, παίξιμο ρόλων, μη κατευθυνόμενη συνέντευξη, γεγονότα και αφηγήσεις. Παρ' ότι θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι οι μέθοδοι συμπεριλαμβάνουν επίσης τα πιο ειδικά χαρακτηριστικά του επιστημονικού εγχειρήματος, όπως τη διαμόρφωση εννοιών και υποθέσεων, την κατασκευή μοντέλων και θεωριών, και την ανάπτυξη διαδικασιών δειγματοληψίας, εμείς θα περιοριστούμε κατά κύριο λόγο στις πιο γενικές τεχνικές που χρησιμοποιούν οι ερευνητές.

Εάν οι μέθοδοι παραπέμπουν στις τεχνικές και τις διαδικασίες που

Πίνακας 1.10: Διαφορετικές προσεγγίσεις στη μελέτη της συμπεριφοράς

Κανονιστική	Ερμηνευτική
Κοινωνία και το κοινωνικό σύστημα Έρευνα μεσαίας/μεγάλης κλίμακας Απρόσωπες, ανώνυμες δυνάμεις που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά	Το άτομο Έρευνα μικρής κλίμακας Ανθρώπινες πράξεις που συνεχώς αναδημιουργούν την κοινωνική ζωή
Μοντέλο των φυσικών επιστημών "Αντικειμενικότητα" Έρευνα που διεξάγεται "έξωθεν"	Μη-στατιστικό "Υποκειμενικότητα" Προσωπική ενεργός ανάμειξη του ερευνητή
Γενίευση από το συγκεκριμένο Εξήγηση της συμπεριφοράς /αναζήτηση αιτίων Αποδοχή των αιτιονόητων	Ερμηνεία του συγκεκριμένου Κατανόηση μάλλον πράξεων/νοημάτων παρά αιτίων Διερεύνηση των αιτιονόητων
Μακρο-έννοιες: κοινωνία, θεσμοί, νόρμες, θέσεις, ρόλοι, προσδοκίες	Μικρο-έννοιες: ατομική οπτική, προσωπικά νοητικά δομήματα, νοήματα υπό διαπραγμάτευση, ορισμοί καταστάσεων
Δομιστές	Η. Φαινομενολόγοι, οπαδοί της συμβολικής αλληλεπίδρασης, εθνομεθοδολόγοι

χρησιμοποιούνται στην πορεία συλλογής δεδομένων, ο σκοπός της μεθοδολογίας είναι, επομένως, σύμφωνα με τον Kaplan:

να περιγράψει και να αναλύσει αυτές τις μεθόδους, φωτίζοντας τους περιορισμούς και τις πηγές τους, διασαφηνίζοντας τις προϋποθέσεις και τις συνέπειές τους, συσχετίζοντας τις δυναμικότητές τους με τη ζώνη του λυκαργούς στα σύνορα της γνώσης. Είναι η διακινδύνευση γενικεύσεων με βάση την επιτυχία συγκεκριμένων τεχνικών, που υπονοεί νέες εφαρμογές και το ξεδίπλωμα των συγκεκριμένων σχέσεων που έχουν λογικές και μεταφυσικές αρχές με απτά προβλήματα, πράγμα που συνεπάγεται νέες διατυπώσεις.

(Kaplan, 1973)⁵³

53. Kaplan, A., *The Conduct of Inquiry* (Intertext Books, Aylesbury, 1973).

Εν περιλήψει, ο Karlan υποστηρίζει ότι σκοπός της μεθοδολογίας είναι να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε, με τους ευρύτερους δυνατούς όρους, όχι τα προϊόντα της επιστημονικής έρευνας, αλλά την ίδια την πορεία της.

Η ανασκόπησή μας θα ξεκινήσει με την εξέταση εκείνων των τεχνικών που είναι συνδεδεμένες με τις κανονιστικές μελέτες (εξαιρουμένης της ιστορικής έρευνας) και θα συνεχίσει με αυτές που χρησιμοποιούνται από τους ερμηνευτικούς ερευνητές. Εμείς, από την πλευρά μας, θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε τις δύο οπτικές από μία σκοπιά συμπληρωματικότητας και θα προσπαθήσουμε να ελαττώσουμε την ένταση που μερικές φορές δημιουργείται μεταξύ τους. Οι Merton και Kendall⁵⁴ εκφράζουν το ίδιο συναίσθημα όταν λένε: "Οι κοινωνικοί επιστήμονες έχουν φτάσει να εγκαταλείψουν την κίβδηλη επιλογή ανάμεσα σε ποιοτικά και ποσοτικά δεδομένα: τους νοιάζει περισσότερο εκείνος ο συνδυασμός και των δύο ο οποίος αξιοποιεί τα πιο πολύτιμα γνωρίσματα του καθενός. Το πρόβλημα έγκειται πια στο να καθοριστεί σε ποια απ' όλα τα σημεία θα πρέπει να υιοθετήσουν τη μία, και σε ποια την άλλη προσέγγιση" (Merton and Kendall, 1946).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Οι προηγούμενες παρατηρήσεις μας σχετικά με τη φύση της έρευνας μπορούν να συνοψιστούν με τον καλύτερο τρόπο αν παραθέσουμε την καθοριστική απόφαση του Mouly πάνω στο θέμα. Γράφει: "Ο καλύτερος τρόπος να συλλάβουμε την έρευνα είναι να τη συλλάβουμε ως την πορεία επίτευξης αξιόπιστων λύσεων σε προβλήματα, διαμέσου της προγραμματισμένης και συστηματικής συλλογής, ανάλυσης και ερμηνείας δεδομένων. Είναι ένα άκρως σημαντικό εργαλείο, που συμβάλλει στο να προχωρήσει η γνώση, να προωθηθεί η πρόοδος και να γίνει ικανός ο άνθρωπος να σχετιστεί πιο αποτελεσματικά με το περιβάλλον του, να πραγματοποιήσει τους σκοπούς του, και να αντιμετωπίσει τις αντιθέσεις του" (Mouly, 1978)⁵⁵.

Ο ίδιος ο όρος "έρευνα" μπορεί να προσλάβει μία ποικιλία σημασιών

και κατ' αυτό τον τρόπο να ισχύει νόμιμα για μία ποικιλία καταστάσεων, από μία διερεύνηση, για παράδειγμα, των τεχνικών των Ολλανδών ζωγράφων του 17ου αιώνα, μέχρι το πρόβλημα εύρεσης πιο αποδοτικών τρόπων βελτίωσης της κυκλοφορίας στα μεγάλα αστικά κέντρα. Για τους δικούς μας σκοπούς, ωστόσο, θα περιορίσουμε τις χρήσεις του σε εκείνες τις δραστηριότητες και τα εγχειρήματα τα οποία στοχεύουν στην ανάπτυξη μίας επιστήμης της συμπεριφοράς, όπου η ίδια η λέξη "επιστήμη" υπονοεί τόσο την κανονιστική όσο και την ερμηνευτική οπτική. Επομένως, όταν μιλάμε για κοινωνική έρευνα, έχουμε κατά νου τη συστηματική και δόκιμη εφαρμογή των αρχών μίας επιστήμης της συμπεριφοράς στα προβλήματα των ανθρώπων μέσα στο κοινωνικά τους περιβάλλοντα και, όταν χρησιμοποιούμε τον όρο εκπαιδευτική έρευνα, έχουμε παρομοίως κατά νου την εφαρμογή αυτών των ιδίων ακριβώς αρχών στα προβλήματα διδασκαλίας και μάθησης μέσα στο τυπικό εκπαιδευτικό πλαίσιο, και στη διασάφηση των ζητημάτων που έχουν άμεση ή έμμεση σχέση με αυτές τις έννοιες.

Η ιδιαίτερη αξία της επιστημονικής έρευνας στην εκπαίδευση είναι ότι θα δώσει την ικανότητα στους παιδαγωγούς να αναπτύξουν το είδος της ισχυρής γνωστικής βάσης η οποία χαρακτηρίζει άλλα επαγγέλματα και γνωστικούς κλάδους, μία ικανότητα η οποία θα διασφαλίσει για την εκπαίδευση μία ωριμότητα και μία αίσθηση κίνησης προς τα εμπρός, που προς το παρόν της λείπουν.

54. Merton, R.K. and Kendall, P.L., "The focused interview". *American Journal of Sociology* 51 (1946) 541-557.

55. Βλ. επίσης Verma, G.K. and Beard R.M., *What is Educational Research?* (Gower, Aldershot, 1981) για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη φύση της εκπαιδευτικής έρευνας και, επίσης, για μία ιστορική οπτική του ζητήματος.